

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ (І. І. Тюрменко)

«_____» _____ 2023 р.

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)**

ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ
ОС «БАКАЛАВР»

Тема: «Цінні та рідкісні видання в бібліотеках України та Шотландії:
організація системи зберігання та доступу»

Виконавець: здобувачка вищої освіти ДК-421 Копійка Поліна Олександрівна

Керівник: кандидат історичних наук, доцент Курченко Тетяна Євгенівна

Нормоконтролер: кандидат історичних наук, доцент Халецька Леся Пилипівна

(підпис)

КИЇВ 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій

Кафедра історії та документознавства

Галузь знань – 02 «Культура і мистецтво»

Спеціальність – 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»

Освітньо-професійна програма – «Документознавство та інформаційна діяльність»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ І. І. Тюрменко

«_____» _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Копійка Поліна Олександрівна

1. Тема кваліфікаційної роботи «Цінні та рідкісні видання в бібліотеках України та Шотландії: організація системи зберігання та доступу» затверджена наказом ректора від «21» квітня 2023 р. № 544/ст.
2. Термін виконання роботи: з 22.05.2023 р. до 25.06.2023 р.
3. Вихідні дані до роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків загальним обсягом 65 сторінки, з них обсяг основного тексту – 52 сторінки, список використаних джерел нараховує 38 позицій.
4. Зміст пояснювальної записки: Вступ. Розділ 1. Фонди цінних та рідкісних видань бібліотек як складова інформаційного ресурсу суспільства. Розділ 2. Особливості системи збереження та доступу до інформаційного ресурсу фондів цінних та рідкісних видань в бібліотечних закладах України та Шотландії. Висновки. Список використаних джерел. Додатки.
5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного матеріалу): світлини документів зі спеціального фонду Бібліотеки Мітчелла; світлини презерваційних матеріалів Бібліотеки Університету Західної Шотландії; зразок одного з документів, що заповнюються при виявленні цінного документу і переведення його із загального до спеціального фонду бібліотеки.

6. Календарний план-графік

№ пор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Визначення та обґрунтування теми кваліфікаційної роботи	20.03.2023	
2.	Оформлення завдання на виконання кваліфікаційної роботи. Складання плану роботи. Узгодження з керівником	24.03.2023	
3.	Визначення об'єкта, предмета, мети, завдань дослідження. Підбір, опрацювання, вивчення літератури та джерел з теми дослідження	28.03.2023	
4.	Виконання індивідуальних завдань з теми роботи	07.04.2023	
5.	Написання основної частини, вступу та висновків	08.05.2023	
6.	Оформлення роботи та подання її на перше читання керівникові	12.05.2023	
7.	Опрацювання зауважень та виправлення недоліків	24.05.2023	
8.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	25.05.2023	
9.	Проходження нормоконтролю	05.06.2023	
10.	Подання роботи на перевірку на плагіат	08.06.2023	
11.	Подання роботи на рецензування	13.06.2023	
12.	Подання остаточного варіанта на кафедрі	16.06.2023	
13.	Захист роботи	20.06.2023	

7. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв

8. Дата видачі завдання: «20» березня 2023 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ **Т. Є. Курченко**
(підпис керівника)

Завдання прийняв до виконання _____ **П. О. Копійка**
(підпис випускника)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи ОС «Бакалавр» на тему: «Цінні та рідкісні видання в бібліотеках України та Шотландії: організація системи зберігання та доступу»: 65 сторінок, 38 використаних джерел, 3 додатки.

БІБЛІОТЕКА, ФОНД РІДКІСНИХ ТА ЦІННИХ ВИДАНЬ, СПЕЦІАЛЬНІ КОЛЕКЦІЇ, АРТЕФАКТ, КНИЖКОВІ ПАМ'ЯТКИ.

Об'єкт дослідження – організація системи збереження та доступу до фондів цінних та рідкісних видань в бібліотечних установах.

Предмет дослідження - особливості комплектування, збереження та доступу до інформаційного ресурсу фондів цінних та рідкісних видань в бібліотеках України та Шотландії.

Мета дослідження полягає в узагальненні та систематизації знань про збереження інформаційного ресурсу фонду рідкісних видань бібліотек України та Шотландії.

Методи дослідження: порівняння, опису, аналізу, метод інтерв'ювання, методи синтезу, абстрагування, узагальнення.

У кваліфікаційній роботі вперше порівняно, проаналізовано та узагальнено систему захисту та доступу до фондів цінних та рідкісних видань у бібліотеках України та Шотландії. Бібліотеки в Україні і в Шотландії формують спеціальні фонди із найбільш цінних видань. Вони можуть відрізнятись назвами, але їх вміст є приблизно однаковим. Україна та Шотландія мають різні форми адміністративно-територіального устрою, тому у своїй роботі бібліотеки послуговуються законами, що мають різний статус. Рівень захисту фондів залежить від рівня фінансування бібліотек. Рівень оцифрування колекцій з фондів рідкісних та цінних видань значно вищий в Україні, ніж у Шотландії. Крім того українські бібліотечні заклади більш чітко і послідовно дотримуються нормативів захисту таких видань. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що робота може бути використана для вдосконалення системи збереження та доступу до фондів цінних та рідкісних видань та уникнення помилок, що приведуть до руйнації документів.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

НБУВ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського

ВСПВ Відділ стародруків і рідкісних видань

КМУ Кабінет міністрів України

НАФ Національний архівний фонд

НАУ Національний авіаційний університет

ОННБ Одеська національна наукова бібліотека

НБ ПНУ Наукова бібліотека Прикарпатського національного університету

ФРВ Фонд рідкісних видань

NLS National library of Scotland (Національна бібліотека Шотландії)

HES Historic Environment Scotland (Історичне середовище Шотландії)

CERL Consortium of European Research Libraries (Консорціум європейських наукових бібліотек)

UWS University of the West of Scotland (Університет західної Шотландії)

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ФОНДИ ЦІННИХ ТА РІДКІСНИХ ВИДАНЬ БІБЛІОТЕК ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ СУСПІЛЬСТВА	14
1.1. Фонди цінних та рідкісних видань: поняття та особливості формування. Досвід України та Шотландії	14
1.2. Організація захисту та доступу до цінних бібліотечних документів в правовому полі України та Шотландії: порівняльна характеристика	22
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ ФОНДІВ ЦІННИХ ТА РІДКІСНИХ ВИДАНЬ В БІБЛІОТЕЧНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ТА ШОТЛАНДІЇ	34
2.1. Традиційні та сучасні технології збереження та доступу до інформаційного ресурсу фонду цінних та рідкісних видань в бібліотеках України	34
2.2. Організація та основні напрями роботи з фондами рідкісних видань в бібліотечних закладах Шотландії	45
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59
ДОДАТКИ	63

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Інформаційні ресурси бібліотек є невід'ємною складовою інформаційних ресурсів суспільства. Вони склалися протягом століть і містять безцінні джерела інформації про усі сторони життя народу, про його історичний шлях, культуру, поступ наукового прогресу тощо.

Серед пам'яток історії та культури, які кожне наступне покоління повинно зберегти, примножити й передати нащадкам, особливе місце належить книгам. Вони мають величезну наукову, історичну, духовну, а також матеріальну цінність і є складовою інформаційного ресурсу суспільства. Сучасне суспільство не зможе розвиватися достатньо цивілізовано, якщо серед своїх пріоритетів не буде бачити завдання збереження духовного надбання нації, втіленого у книжкові пам'ятки.

У сучасному розумінні рідкісна книга являє собою загальнолюдську цінність, унікальну призму, що акумулює важливі ознаки прогресу книги та книжкової справи, і викликає незмінний інтерес в історичному та історіографічному аспектах.

Серед книжкових колекцій бібліотек є такі, що складають золотий фонд історико-культурної спадщини. Це – фонди цінних та рідкісних видань. Своєю тематикою і змістом вони віддзеркалюють розвиток знань у різних сферах суспільного життя та галузях науки. Фонди цінних та рідкісних видань викликають цікавість учених, користувачів, бібліотечних спеціалістів і потребують особливого захисту та умов доступу, у тому числі і за допомогою сучасних технологій.

Виникнення відділу рідкісних видань і рукописів визначає певний етап в історії кожної бібліотеки, є результатом планомірної роботи з формування колекцій пам'яток друку та писемності і, безумовно, свідчить про наявність та розвиток науково-дослідницького напрямку в її діяльності. Безцінні фоліанти промовляють до нас мовою століть про різноманітні проблеми культурної, соціальної, політичної історії суспільства.

Тому важливим завданням та головним обов'язком бібліотек на сучасному етапі та пріоритетним напрямом їхньої діяльності є створення спеціалізованих фондів книжкових пам'яток, їх наукове опрацювання, збереження та передача матеріального й духовного надбання майбутнім поколінням.

Бібліотечні заклади кожної країни мають свій самобутній досвід щодо формування, збереження фондів та організації доступу до них. Україна і Велика Британія пройшли довгий історичний шлях, мають потужні культурні традиції. В їхніх бібліотеках накопичилось багато книжкових цінностей, які мають особливе значення для сьогоденних і наступних поколінь. Інтеграція України в європейське середовище відкриває можливості взаємозбагачення цим досвідом, робить нагальним дослідження роботи із цінними виданнями у Великобританії та розумне застосування його в українських бібліотечних осередках.

Нині в Україні налічується понад 40 тисяч бібліотек, в яких працює близько 53 тисяч бібліотечних фахівців. Бібліотечна справа в Україні регулюється такими нормативно-правовими актами: Конституцією України [1], Законами України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» [4], «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [3], «Про інформацію» [2], «Про культуру» [5], Положенням про Державний реєстр національного культурного надбання [6], Порядком відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання [10], Реєстром культурних цінностей, повернутих до України [9], Проектом Концепції державної програми збереження бібліотечних фондів на період до 2020 року [13] тощо.

Як і в Україні, бібліотечні заклади є важливою частиною історії, культури та освіти Шотландії. Становлення сучасної системи публічних бібліотек Шотландії почалася з прийняттям Закону про публічні бібліотеки (Шотландія) у 1853 році. У Шотландії налічується близько 560 бібліотечних споруд, близько 360 з них були спеціально побудовані для потреб бібліотечних закладів.

У шотландському правовому полі виділяють такі нормативно-правові документи, пов'язані з бібліотечною справою: Закон про консолідацію публічних бібліотек (Шотландія), 1887 р. (The Public Libraries Consolidation (Scotland) Act 1887) [14], Закон про публічні бібліотеки (Шотландія), 1955 р. (The Public Libraries (Scotland) Act 1955) [15], Закон про Національну бібліотеку Шотландії, 2012 р. (National Library of Scotland Act, 2012) [19] тощо.

Як в Україні, так і в Шотландії в бібліотечній справі прийнято виділяти найбільш цінні та рідкісні книжкові екземпляри у окремі фонди, над якими здійснюються особливі форми опіки: зберігання, користування, доступу. Ця проблема є надзвичайно нагальною і сьогодні. Вона викликає неабияку цікавість бібліотечних фахівців, вчених і усього суспільства, зацікавленого у збереженні свого історичного спадку.

До проблем формування, зберігання та використання книжкових колекцій фондів цінних та рідкісних видань бібліотек України в різні часи долучались відомі науковці в галузі бібліотечної справи та книгознавства, зокрема: Долбенко Т. О. та Горбань Ю. І. [27], Ковальчук Г. І. [28;29], Курченко Т. Є. [30], Мазур Т. В. [31], Олейник С. В. та Стрихарь І. Я. [33], Палеха Ю. І. та Леміш Н. О. [34] тощо.

Проблеми зберігання та використання фондів цінних та рідкісних видань були охарактеризовані у навчальному посібнику «Зберігання документів у бібліотеках», авторами якого є Долбенко Т. О. та Горбань Ю. І. Автори розглядають питання зберігання документів унікальної цінності, стабілізації та реставрації матеріальної основи подібних зібрань, причини руйнування бібліотечних документів тощо [27].

До прикладу, Ковальчук Г. І. у своїй монографії «Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах» розглядає основні питання формування, складу та змісту, специфіки наукового опрацювання, збереження фондів стародруків, рідкісних та цінних видань, принципи діяльності відповідних підрозділів наукових бібліотек [28]. Названа авторка має дуже цікаві наукові напрацювання, як от статтю – «Традиційні колекції відділів стародруків та рідкісних видань. Проблеми формування» [29]. У ній Галина Ковальчук характеризує фонди книжкових видань, які насамперед мають переглядатися для укладання Державного реєстру книжкових пам'яток, а також формулює основні підходи до їх комплектування та обліку.

Автори навчального посібника «Загальне документознавство» Палеха Ю. І. та Леміш Н. О. також приділили належне місце висвітленню проблеми артефактності книжкових видань, законодавчому захисту унікальних книжкових пам'яток в Україні та за її межами, міжнародним програмам, що опікуються цінними та

рідкісними виданнями та через них репрезентують культурну спадщину різних народів, в тому числі і народу України [34].

При написанні кваліфікаційної роботи стала у пригоді стаття Олейник С. В. та Стрихаря І. Я. «Фонд рідкісних видань як важливий фактор забезпечення науково-дослідної діяльності у вищому навчальному закладі (на прикладі Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника)». У статті описуються найважливіші рідкісні видання, які зберігаються у бібліотечному закладі, визначаються напрями науково-дослідної роботи по вивченню та дослідженню фонду рідкісних і цінних видань [33].

Марчук Т. О. у своїй статті «Оцифрування рідкісних і цінних видань як складова збереження фонду» піднімає питання збереження бібліотечних фондів, зокрема фонду цінних та рідкісних видань, за допомогою оцифрування [32].

Стаття Петренко Анжеліки «Довідково-інформаційний ресурс Відділу рідкісних книг та рукописів Наукової бібліотеки імені М. Максимовича: від картотеки до оцифрування» висвітлює історію заснування відділу та етапи формування фондів. На прикладі видань та колекцій з відділу рідкісної книги та рукописів Наукової бібліотеки Київського національного університету імені Тараса Шевченка авторка розглядає їхнє подальше функціонування як довідково-інформаційного ресурсу [35].

Цікавим є доробок доцента кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету Курченко Т. Є. У статті «Інформаційний потенціал та зберігання фонду цінних та рідкісних видань науково-технічної бібліотеки Національного авіаційного університету» дослідниця розповідає про формування, збереження та доступ до документів, які знаходяться у фонді цінних та рідкісних видань Науково-технічної бібліотеки НАУ [30].

Щодо вивчення питання формування, зберігання та використання унікальних книжкових колекцій у Шотландії автору кваліфікаційної роботи стали у пригоді роботи українських та шотландських авторів, як то Мазур Т. В., Кінг Ванесси.

Так, стаття Мазур Т. В., «Інституційно-правове забезпечення захисту об'єктів культурної спадщини у Великій Британії» висвітлює законодавче поле Великої

Британії, зокрема Шотландії, щодо захисту об'єктів культурної спадщини [31]. Авторка на основі аналізу нормативно-правових актів дослідила досвід Великої Британії у сфері інституційно-правового забезпечення захисту об'єктів культури, в тому числі і бібліотечних цінностей.

Формуванню спеціальних колекцій в академічних юридичних бібліотеках Великої Британії присвячено працю Ванесси Кінг – «Special Collections: What Are They and How Do We Build Them?» («Спеціальні колекції: що це таке та як ми їх створюємо?») [38].

Для України є надзвичайно важливим досвід інших країн з організації роботи з фондами цінних і рідкісних видань в бібліотечних закладах різних видів та профілів. Вивчення та порівняння досвіду організації системи формування, організації та збереження фондів цінних і рідкісних видань в Україні та Великій Британії, зокрема Шотландії, є актуальним і цікавим. Незважаючи на наявність достатньої кількості робіт в обох країнах, присвячених організації робіт з цінними виданнями, поки що не було зроблено спроби порівняти цей досвід і запропонувати раціональні поради щодо удосконалення системи опіки над бібліотечними документами особливої ваги в українських бібліотечних закладах.

З огляду на недостатнє дослідження названої проблеми тема кваліфікаційної роботи видається нам цікавою та актуальною. У роботі було здійснено порівняльне дослідження практичної діяльності українських та шотландських бібліотек. Порівнювалися традиційні та сучасні технології зберігання фондів цінних та рідкісних видань та доступ до них. Для порівняльного аналізу було взято по одній національній, регіональній та університетській бібліотеці: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (Україна), Одеська національна наукова бібліотека (Україна), Наукова бібліотека Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Україна), Національна бібліотека Шотландії (Шотландія), Бібліотека Мітчелла (Шотландія), Бібліотека університету західної Шотландії (Шотландія). Протягом дослідження аналізувалась інформація на сайтах бібліотек, монографії та статті працівників бібліотек, спілкувалася через електронну пошту з головними бібліографами відділів цінних та рідкісних видань.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в узагальненні та систематизації знань щодо збереження інформаційного ресурсу фонду цінних та рідкісних видань бібліотек України та Шотландії.

Відповідно до мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

- дослідити поняття та особливості формування фондів цінних та рідкісних видань у бібліотеках України та Шотландії;
- проаналізувати нормативно-правову базу захисту цінних фондів в бібліотеках України та Шотландії;
- охарактеризувати традиційні та сучасні технології збереження та доступу до інформаційного ресурсу фондів цінних та рідкісних видань у бібліотечних установах України;
- дослідити діяльність бібліотек Шотландії щодо зберігання та організації доступу до фондів цінних та рідкісних видань.

Об'єкт дослідження – організація системи збереження та доступу до фондів цінних та рідкісних видань в бібліотечних установах.

Предмет дослідження - особливості формування, збереження та доступу до інформаційного ресурсу фондів цінних та рідкісних видань в бібліотеках України та Шотландії.

Методи дослідження. Методами дослідження є сукупність теоретико-методологічних засобів і прийомів пізнання суспільних явищ і процесів. За допомогою методів можна досягти поставленої у роботі мети та виконати завдання.

Для досягнення мети роботи використано низку загальнологічних і емпіричних методів дослідження, взаємопов'язаних та послідовно застосованих у процесі написання роботи. За допомогою методу порівняння зіставлялася діяльність українських та шотландських бібліотечних установ. Метод опису був потрібний для характеристики фондів; викладення основних елементів дослідження, таких як актуальність, предмет, об'єкт, мета, завдання, розділи, висновків і літератури дипломної роботи. Метод аналізу був застосований для опрацювання джерел, сайтів бібліотек, усної та задокументованої інформації, яку надавали у бібліотеках з метою визначення найважливішого, найбільш доцільного

матеріалу для написання роботи. Метод інтерв'ювання став у пригоді при проведенні опитування представників бібліотек в онлайн та офлайн режимах. Метод синтезу був застосований для оформлення загальної структури дослідження; узагальнення результатів та перспектив розвитку основних аспектів дослідження. Метод абстрагування було використано для виділення основної інформації в тексті і концентрації уваги на основних моментах дослідження. За допомогою методу узагальнення встановлено загальні властивості та ознаки організації фондів цінних та рідкісних видань у бібліотечних установах України та Шотландії; виділено всю необхідну інформацію для того, щоб систематизувати і логічно сформулювати текст роботи і зробити висновки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що робота може бути використана для посилення зацікавленості громадян у бібліотечних установах, вдосконалення поточної системи збереження та доступу до фондів цінних та рідкісних видань.

Апробація результатів. Основні аспекти кваліфікаційної роботи були представлені на XXIII Міжнародній науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Політ. Сучасні проблеми науки» (м. Київ, 04-07 квітня 2023 р.).

Публікації. За результатами конференції опубліковано тези у збірнику матеріалів конференції:

Копійка П. Фондові колекції Національної бібліотеки Шотландії. *Політ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XXIII Міжнародній науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених: [у 2-х т.]. Т. 1* (м. Київ, 04-07 квітня 2023 р.) / [Ред.кол.: Н. В. Ладогубець, А. М. Кокарева та ін.]; Національний авіаційний університет. Київ : НАУ, 2023. С. 178-180.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі списку скорочень, вступу, двох розділів з підрозділами, висновків, списку використаних джерел, додатків. Список використаних джерел налічує 38 найменувань. Обсяг роботи – 62 сторінки (без додатків). Загальний обсяг роботи – 65 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ФОНДИ ЦІННИХ ТА РІДКІСНИХ ВИДАНЬ БІБЛІОТЕК ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ СУСПІЛЬСТВА

1.1. Фонди цінних та рідкісних видань: поняття та особливості формування. Досвід України та Шотландії

Серед документів є такі, що є носіями ретроспективної інформації, а отже володіють особливою цінністю – вони є артефактом. Артефакт (від лат. artefactum – «штучно створене») – поняття, що по-різному втілює внутрішню форму латинського слова: «документ», який має особливу соціально-культурну цінність – пише в своїй роботі «Загальне документознавство» Юрій Палеха [34].

Особливо цінними документами є документи-пам'ятки, які віддзеркалюють історію народу, відображають історичні та культурні особливості його буття в межах окремих епох і періодів, існують в обмеженій, або поодинокій кількості. Через це до них ставляться як до об'єктів, що мають суспільну цінність і, відповідно, дбайливо зберігають для прийдешніх поколінь. Вони охороняються законами різних країн і зберігаються в інститутах соціальної пам'яті, у тому числі і в бібліотечних установах, адже до пам'ятників культури відносять такий різновид документів-артефактів, як книжкові пам'ятки.

Книжкові пам'ятки – комплекси рукописів та стародруків, а також значущі в історико-культурному відношенні видання, визначені для особливого збереження й раціонального використання [34]. Складовими цього поняття є: стародруки; рукописні документи; палімпсести; документи, що мають історико-культурне, наукове значення; особливі екземпляри; пам'ятки-колекції; книжкові зібрання відомих світських та духовних установ і організацій; особисті зібрання.

Суспільство давно зрозуміло непересічну вартість таких видань і намагалось емпіричним шляхом виділити правила опіки над ними. Уже на початку XVIII ст. була створена система класифікації рідкісних документів, з виділенням лише деяких специфічних критеріїв рідкості.

Так, Ярковський П. Й. – бібліотекар Київського університету Св. Володимира, був першим в українських землях хто обґрунтував думку про необхідність виділення серед книжкових колекцій особливі цінні документи [28].

Колекціонування стародруків з науковою метою почалося в Україні в другій чверті XIX ст. Київська археографічна комісія, створена у 1843 р., започаткувала систематичний пошук стародавніх рукописів і видань [28]. Поступово почали розроблятися критерії цінності бібліотечних документів і виокремлення їх у фонди. Створення таких фондів у бібліотеках передбачало відбір книжок із загальних фондів. Спочатку критерії відбору були пов'язані із загальною світовою бібліофільською думкою, а з розвитком науки про книгу – з книгознавчими засадами.

У Харківській громадській бібліотеці (нині ХДНБ ім. В. Г. Короленка), заснованій у 1886 р., у той час, коли рідкісні та цінні видання ще не було відокремлено у спеціалізований фонд, на їх титульних аркушах і форзацах проставлявся штамп: «Не видається додому» [28]. У 1903 р., зі створенням відділу рукописів, було організовано переведення «бібліографічних рідкостей» на режим комплексного зберігання. У Науковій бібліотеці Львівського університету фонд «*Cimelia*» (лат. «Рідкість») був заснований у 1905 р. Уже на той час фонд мав окреме сховище, сталий штат кваліфікованих співробітників; укладалися описи книжок та колекцій, на самі книжки та рукописи були наклеєні екслібриси [28]. У Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України, утвореній у 1940 р., з самого початку її функціонування формувалася фонд інкунабул та стародруків – шляхом відбору видань XV-XVIII ст. із загальних книжкових фондів [28].

Організована у 1918 році Національна бібліотека Української держави (нині – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського) перші два десятиріччя була своєрідним центром зосередження та збереження величезної кількості бібліотечних та архівних фондів різних бібліотек. Створення відділу стародруків на початку 20-х років XX ст. було цілком у контексті загальноєвропейської і фактично – світової тенденції. Більш того, проголошення існування такого відділу говорить про високий професіоналізм фундаторів бібліотеки, про їхню обізнаність

зі станом справ у той час. У 1928 році співробітниками відділу стародруків НБУВ було здійснено спроби впорядкувати окремі колекції. У «Положенні про відділ стародруків Бібліотеки АН УРСР» за 1938 р. було закріплено критерії комплектування підвідділу раритетів [28].

Практика щодо виділення пам'яток писемності в окремі відділи в бібліотеках набула популярності у 60-80-х рр. ХХ ст. [28].

У сучасній Україні фондом цінних та рідкісних видань називають частину основного фонду бібліотеки, до якої входять рідкісні, особливо цінні документи, що мають наукові, історичні та поліграфічні особливості. Цінність документа, його особливе історичне, художнє, культурологічне значення є основною ознакою, яка дозволяє віднести документ до розряду цінних та рідкісних.

Традиційно, щоб визначити артефакту цінність документа, фахівці користуються об'єктивно визначеними критеріями: зміст, якість матеріальної основи, мистецтво виконання та кількість екземплярів [34]. Також до критеріїв і параметрів рідкісності та цінності застосовують рік видання, національно-територіальний критерій (краєзнавчий). До фонду рідкісних та цінних видань можуть відбиратися документи, які набули значення цінних джерел та пов'язані з історією країни, міста, бібліотеки тощо. На цінність видання можуть вказувати окремі елементи, такі як: автографи, цікаві маргінальні записи, цінні екслібриси, унікальна палітурка тощо. До особливої категорії документів також можна віднести ті, які були заборонені цензурою, малотиражні, бібліофільські видання, основний тираж яких з різних причин був знищений.

Комплектування таких фондів може відбуватися за хронологічною ознакою, або ж за ознакою особливості збірки. Також комплектування здійснюється за шрифтовою ознакою. Фонди можуть ранжувати на національні чи регіональні, або в залежності від історико-культурної значущості: світового рівня, національного, регіонального та місцевого [29].

Кожна сучасна бібліотека має свою методику формування книжкових колекцій. Визначення рідкісності та цінності видань не може бути завжди єдиним і

однозначним. Це поняття історичне, тому зазнає постійних змін у процесі розширення та трансформації історичних та бібліографічних знань.

У роботі з фондами цінних та рідкісних видань усі традиційні бібліотечні процеси набувають особливої специфікації. Саме через історико-культурну значущість бібліотечні фонди з цінними та рідкісними виданнями потребують якісного зберігання та експлуатації. До документів, які є унікальними, застосовуються кращі умови зберігання, реставраційні та стабілізаційні заходи. Умови зберігання можуть залежати від завдань і функцій бібліотеки, від частоти використання тих чи інших документів, від носіїв інформації тощо.

Основні принципи зберігання повинні бути чітко сформовані й зафіксовані в таких документах (Положенні про бібліотеку, її фонд, моделі фонду тощо) і донесені до відома працівників бібліотеки та читачів. Термін зберігання документів може бути: нетривалим, довгостроковим і постійним, і фіксуватися в моделі фонду. Так, краєзнавчі та місцеві видання, книжкові пам'ятки відносяться до категорії документів із постійним зберіганням. Список документів, що підлягають постійному зберіганням, кожна бібліотека укладає сама і зазначає це у своєму Положенні/Статуті. У Положенні обов'язково зазначають документи, що належать до культурних цінностей: цінні, рідкісні, рукописні, особливо коштовні, краєзнавчі.

Взагалі, зберігання рідкісних та цінних документів потребує спеціальних технологій: зберігання в ізольованих приміщеннях, забезпечених охороною і системою протипожежної безпеки. У приміщеннях слід дотримуватись постійної температури (16-20 °С) і відносної вологості (40-60%). Не допускається потрапляння прямого сонячного проміння та ультрафіолетового випромінювання в книгосховище та читальні зали. Слід регулярно проводити очищення приміщень від пилу, запобігати проникненню в них шкідливих газів [27].

Бібліотека може, з метою кращого зберігання особливих документів, комплектувати факсимільні та репринтні видання, як при наявності оригіналів, так і при їх відсутності. Така практика притаманна майже всім бібліотекам, тому що факсимільні друки є, певною мірою, також рідкісними й цінними і становлять специфічний тип видань у силу свого особливого цільового і читацького

призначення. Також бібліотеки можуть створювати страхові фонди для захисту першооснови документів, захисту видань від зношення, доукомплектування фондів, мініатюризації фонду тощо. Формування страхового фонду може здійснюватись за допомогою мікрографування, ксерокопіювання та оцифрування.

Документи, виготовлені на папері, який не містить деревинної маси, а також мають зшивне опрацювання, можуть копіюватися на спеціальному книжковому ксероксі, але тільки 2 рази на рік [27]. Документи, виготовлені на папері, який містить деревинну масу, можуть копіюватися на спеціальному книжковому ксероксі, але не більше одного разу на рік; на планшетних сканерах та ксероксах – тільки видання, які мають зшивне опрацювання [27]. Варто зазначити, що зазначеним способом копіювання не підлягають документи, що мають дефекти, слабку тональність тексту або потребують кольорового копіювання. Якщо сторінки зшиті занадто близько до тексту, видання копіюються лише за нагальної необхідності. Готові страхові копії та копії фонду користування обліковуються у книзі обліку надходжень до страхового фонду та фонду користування унікальними документами.

У вітчизняній практиці при організації доступу користувачів до цінних та рідкісних видань передбачається видача документів у спеціально виділеному читальному залі при безпосередній присутності бібліотекаря, без права виносу. Право доступу до документів кожна бібліотека вирішує і прописує для себе сама. Доступ може здійснюватися через сайт або безпосередньо у бібліотеці.

Наразі, перед бібліотеками постали непрості випробування. В умовах війни, гостро стоїть проблема збереження національного історико-культурного надбання. Головним завданням для бібліотечних закладів України виступає збереження колекцій цінних і рідкісних видань як на оригінальній матеріальній основі, так і в цифровому форматі. Паралельно бібліотечним закладам слід вирішувати питання формування власної політики роботи із цінними виданнями, удосконалення довідково-бібліографічного апарату до них, бібліографічне опрацювання рідкісних документів, відображення таких фондів в електронному каталозі й відтворення тематичних колекцій у бібліографічних буклетах і покажчиках.

Великобританія, зокрема Шотландія, має багатовікову історію становлення бібліотечної справи. Британські бібліотеки посідають чільне місце серед інших бібліотечних установ світу, адже у їхніх фондосховищах зберігається безліч історичних та культурних пам'яток регіонального, загальнонаціонального та світового значення. Шотландія є північною країною, яка входить у склад Сполученого королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Правова система Шотландії залишається окремою від Англії, Уельсу та Північної Ірландії. Шотландія зберігає відмінну юрисдикцію у публічному та приватному праві [37]. Однак, Шотландія дотримується законів, як місцевих, так і тих, що розповсюджуються на всю територію Сполученого Королівства.

Система громадських бібліотек у Шотландії складається з великої кількості бібліотечних закладів, які керуються місцевими органами влади та установами [14]. Кожен район або місто має свої власні бібліотеки, які пропонують безкоштовний доступ до книг, журналів, газет, аудіо- та відеоматеріалів, а також комп'ютерних технологій та доступу до інтернету. Система бібліотек у Шотландії включає як великі центральні бібліотеки, так і невеликі філії у віддалених районах. Крім того, у Шотландії існує безліч спеціалізованих бібліотек.

Організація та фінансування бібліотек у Шотландії здійснюється на місцевому рівні. Місцеві органи влади, такі як муніципалітети, несуть відповідальність за фінансування та управління бібліотеками у своїх районах. Університетські бібліотеки підпорядковуються університетам, які фінансують їхню діяльність. Бібліотеки, які фінансуються тільки приватними організаціями чи благодійними фондами, зазвичай підпорядковуються своїм спонсорам чи наглядовим радам [14;15;16]. Однак, Національна бібліотека Шотландії з 1999 року підпорядковується парламенту Шотландії та фінансується урядом Шотландії [19].

Також існує «The Public Library Improvement Fund» - це фонд, створений урядом Шотландії для фінансування проєктів щодо покращення якості послуг у громадських бібліотеках. Фонд надає гранти на розвиток інфраструктури бібліотек, оновлення колекцій, покращення технологічних можливостей та інші проєкти, що сприяють підвищенню якості послуг у бібліотеках.

Вже в період ХІХ ст. працівники бібліографічної сфери в країнах Європи, зокрема англійські вчені, почали замислюватись над ідеєю виокремлення із загальних бібліотечних фондів, видань, що мають унікальні властивості змісту або зовнішніх ознак. Велике значення для розвитку книгознавства на теренах Великобританії, зокрема Шотландії, мав наробок англійського бібліографа Ендрю Маунсела – «Каталог англійських друкованих видань» 1595 р., де він розповідав про правила ведення каталогізації та двотомна праця Т. Х. Хорна «An Introduction to the study of bibliography» (Лондон, 1814), в якій розглядались: види і форми книжок, їх оцінка, рідкісні книги та їх класифікація. Видання «The Rare and Special Collections of the British Library», описує рідкісні та цінні колекції у бібліотеках Великобританії та доступ до них.

За традицією, що склалась, у англійських країнах, зокрема в Шотландії, фонди з рідкісними та цінними документами іменують як Special collections – «особлива колекція», «фонд особливих видань».

Особлива бібліотечна колекція – це група предметів, таких як рідкісні книги чи документи, які є або незамінними, або надзвичайно рідкісними та цінними [25]. Спеціальні колекції інститутів соціальної пам'яті включають рідкісні книги, рукописи, папери, одяг та інші предмети, які мають унікальну цінність і важливість для вивчення матеріальної культури, історії, літератури тощо [26].

Спеціальні колекції (Spec. Coll. або S.C.) бібліотек та архівів визначають як бібліотечні та архівні матеріали будь-якого формату, які загалом характеризують їхню артефактну чи грошову вартість, фізичний формат, унікальність чи рідкість та/або інституційні зобов'язання щодо довгострокового збереження та доступу. Зазвичай вони розміщені в окремому підрозділі зі спеціалізованою охороною та обслуговуванням користувачів. Обіг матеріалів зазвичай є обмеженим.

Шляхи поповнення таких колекцій у Шотландії в цілому не відрізняється від української практики. Рідкісні та цінні документи можуть потрапити до бібліотеки від звичайних громадян або відомих діячів, які протягом свого життя збирали такі документи. Це називається «donation» або пожертвування. Такою благодійністю можуть займатися не тільки фізичні особи, а й музеї та архіви, передаючи рідкісні

та цінні документи зі своїх фондів до бібліотечних колекцій. Також бібліотеки можуть поповнювати свої фонди цінних та рідкісних видань за рахунок організованого фінансування. Правила створення, фінансування та управління громадськими бібліотеками у Шотландії визначаються такими актами: «The Public Libraries Consolidation (Scotland)» Act 1887 [14], «The Public Libraries (Scotland)» Act 1955 [15], «Local Government (Scotland)» Act 1973 [16].

При комплектуванні спеціальних колекцій в шотландських бібліотеках звертають увагу на довідкові джерела, які також можуть бути у пригоді при проведенні досліджень зібрань. При створенні колекції рідкісних книг також враховують фізичний формат і палітурку книги, оскільки ці показники визначають їхнє загальне значення та цінність для бібліографічної спільноти. Національні бібліотеки намагаються збирати документи, які б могли бути пов'язані з історією нації, країни, міста тощо. Для університетських бібліотек важливим критерієм є пізнавальне значення видання. Найважливішим інструментом для створення найбільш корисних колекцій вважається політика розвитку колекції або план комплектації спеціально для таких колекцій у бібліотеці. До уваги беруться: предметна область; регіон і період часу; типи матеріалів та записів; програми, які підтримуються кожною колекцією (дослідження, публікації, курси тощо) [38].

Отже, незважаючи на те, що в силу історичних та термінологічних розбіжностей, назва зібрань цінних та рідкісних документів у бібліотеках України та Шотландії відрізняються, але розуміння цієї дефініції в обох країнах є однаковим. Дефініція розуміється як група документів, які мають національну, історичну та культурну цінність. В українських бібліотеках такі фонди мають назву «фонди рідкісних та цінних видань», у Шотландії їх прийнято позначати терміном – «спеціальні колекції». Такий термін використовується як в бібліотечній, так і в архівній практиці.

Комплектування таких фондів теж не має особливих відмінностей у бібліотечних закладах України та Шотландії. Цінні видання можуть потрапити до бібліотеки як від фізичних осіб, так і від інших установ в результаті дарувань та обміну. Бібліотеки також мають власний бюджет для придбання рідкісних зібрань.

Серед критеріїв відбору видань до особливих фондів виділяють також подібні підходи: хронологічний, історичний, меморіальний, мовний, принцип винятковості (неординарності видання) тощо.

1.2. Організація захисту та доступу до цінних бібліотечних документів в правовому полі України та Шотландії: порівняльна характеристика

Умовою збереження історико-культурної спадщини, до якої відносяться і цінні фонди бібліотек, є добре розроблена законодавчо-нормативна база, що регламентує як загальні, так і особливі моменти діяльності бібліотек, збереження фондів тощо.

Основний Закон України – Конституція, прийнята Верховною Радою України 26 червня 1996 р., задекларувала захист пам'яток історії та культури, а саме: стаття 54 Конституції прописує, що культурна спадщина держави охороняється законом [1]. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходи для повернення в Україну культурних цінностей, які знаходяться поза її межами [1]. В повній мірі це стосується захисту документів бібліотек.

27 січня 1995 року вперше в історії бібліотечної сфери України прийнято Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», який введено в дію постановою Верховної Ради України від 27.01.1995 р. Закон визначає загальні засади бібліотечної справи і бібліотечну систему України та встановлює вимоги до формування і збереження бібліотечних фондів, бібліотечного обслуговування; гарантує право на вільний доступ до інформації, знань, залучення до цінностей національної та світової культури, науки та освіти, що зберігаються в бібліотеках [4]. Згідно з Законом України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» бібліотеки, незалежно від форм власності, що мають у своїх фондах особливо цінні та рідкісні видання, колекції, віднесені до національного культурного надбання, забезпечують їх належне зберігання і несуть відповідальність за їх облік, включення до автоматизованих баз даних, а також державну реєстрацію [4].

У бібліотеках також формуються архівні фонди. Тому Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» визначає поняття унікальних документів в архівній справі: «Унікальним називається документ, який становить виняткову культурну цінність, має важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначає його внесок у всесвітню культурну спадщину» [3].

Бібліотечна діяльність в Україні регламентується також наступними законодавчими актами: Законами України «Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» (2000 р.), «Про доступ до публічної інформації» (2011 р.), «Про охорону майна культурної спадщини» (2000 р.), «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999 р.) тощо.

Наприкінці ХХ ст. розуміючи необхідність збереження духовної пам'яті людства, що зосереджена переважно в бібліотеках, музеях та архівах, КМУ у 1999 р. видав Постанову «Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000-2005 рр.» [7]. Ця Програма була розроблена відповідно до рекомендації Генеральної конференції ЮНЕСКО в зв'язку із початком здійснення міжнародної програми «Пам'ять світу», що спрямована на спільну реалізацію проєктів збереження бібліотечних та архівних фондів у різних країнах світу [7]. Серед завдань Програми – державний облік документів, які є національним культурним надбанням.

У Програмі було констатовано, що в бібліотеках України зберігається близько 60 млн. документів XV - ХХ століть (на той період). Майже 2 млн. з них - рідкісні і цінні документи, у тому числі рукописні матеріали, що є пам'ятками світового значення, які поступово руйнуються. Основними засадами Програми були: координування роботи установ і організацій у справі обліку, консервації, репрографії бібліотечних фондів; залучення наукового потенціалу для розроблення та впровадження новітніх технологій консервації і репрографії; створення системи єдиного загальнодержавного обліку документальних пам'яток; забезпечення безпеки фондів бібліотек та архівів тощо [7].

На сьогодні ми маємо тільки Проєкт Концепції державної програми збереження бібліотечних фондів на період до 2020 року, який не був реалізований. Державна програма збереження бібліотечних фондів спрямована на вирішення проблеми належного збереження фондів публічних бібліотек, у тому числі книжкових пам'яток та цінних і рідкісних видань, шляхом забезпечення належних організаційних, нормативно-правових, фінансових, кадрових та матеріально-технічних передумов для вирішення основних складників цієї проблеми [13].

У 1992 р. Кабінетом Міністрів було прийняте Положення про Державний реєстр національного культурного надбання [6]. ДРНКН формується шляхом відбору об'єктів, що мають особливо видатну історико-культурну цінність. Включенню до Державного реєстру підлягають найдавніші, особливо цінні та унікальні книжкові пам'ятки.

Важливим нормативним документом щодо порядку формування ДРНКН була «Інструкція про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання» (2001 р.) [8]. У 2016 р. дана Інструкція втратила чинність, а замість неї почав діяти «Порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання». Цей Порядок визначає механізм відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань, окремих книжкових колекцій для включення до Державного реєстру національного культурного надбання [10]. З метою забезпечення збереження документів та колекцій, внесених та/або які підлягають внесенню до Державного реєстру національного культурного надбання, створюються їх страхові копії [4].

Для документів, що внесені або підлягають внесенню до Державного реєстру національного культурного надбання України, та документів, що є унікальними документами Національного архівного фонду України і зберігаються в бібліотеках, встановлюється особливий режим охорони, зберігання та використання [4]. Для організації роботи з відбору книжкових пам'яток до Державного реєстру в бібліотеках, музеях, архівах, організаціях державної та комунальної форм власності, в яких зберігаються книжкові пам'ятки, створюються відповідні

експертні групи як консультативні дорадчі колегіальні органи [10]. Рішення про включення книжкових пам'яток до Державного реєстру приймає Міністерство культури України [10].

Бібліотеки, незалежно від форм власності, не мають права вилучати та реалізовувати документи, віднесені до цінних і рідкісних видань, унікальних документальних пам'яток, крім випадків, передбачених законодавством [4].

Вивезення об'єктів, занесених до Державного реєстру, за межі України забороняється. Винятком може бути лише їх тимчасове експонування за кордоном з дозволу в кожному окремому випадку відповідного органу, вказаного у пункті 3 цього Положення [6].

Держава також здійснює піклування про культурні цінності, повернені до України. У 2013 р. набрав чинність Порядок ведення Реєстру культурних цінностей, повернених до України. Цей Порядок визначає процедуру ведення Реєстру культурних цінностей, повернених до України [9]. Реєстр культурних цінностей, повернених до України - автоматизована система збирання, накопичення та обліку даних про культурні цінності, повернені до України [9].

Робота з цінними документами бібліотек також нормується наступними нормативними документами: «Програма формування страхового фонду документування страхового фонду документації на історико-культурні пам'ятки Академії педагогічних наук України», «Порядок визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей» тощо.

В Україні цінні та рідкісні документи досі не мають особливого юридичного статусу, залишаючись не зареєстрованими як пам'ятки (достеменно невідомо, яка кількість таких документів зберігається у бібліотечних фондах) [34]. Недостатнім є кадрове забезпечення бібліотек в частині кваліфікованих науковців – спеціалістів із книжкових пам'яток. Експертиза цінних та рідкісних документів потребує науково-методологічних розробок із їх виявлення та опрацювання. Технологічна сторона збереження пам'яток також вимагає їх оцифрування за допомогою особливих технічних засобів, для чого потрібен відповідно навчений персонал та програмне забезпечення [34].

Основне піклування про збереження книжкових цінностей повинна нести кожна держава, проте книги й бібліотеки потребують і міжнародної охорони, і ця думка віднайшла підтримку й розуміння в цивілізаційних країнах.

До прикладу, найавторитетніша Організація Об'єднаних Націй з питань науки та культури (ЮНЕСКО) опікується проблемами зберігання бібліотечних фондів і визначає це як глобальне завдання для всіх цивілізованих країн.

Програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу» (Memory of the World Programme) – це міжнародна ініціатива, розпочата у 1992 р. яка має на меті забезпечення визнання документальної спадщини, що має міжнародне, регіональне та національне значення, ведення реєстру спадщини та присудження емблеми з метою її ідентифікації [20]. Головна концепція програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу» полягає у тому, що всесвітня документальна спадщина є загальним надбанням, вона повинна всіляко зберігатися та захищатися в інтересах усіх, повинна бути доступною всім на постійній основі, без якихось перешкод і з відповідним визнанням культурних традицій та особливостей [20]. Якщо керуватися положеннями програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу», то до світового рівня реєстру пам'яток потрібно заносити унікальні книжки, збережені в світі у 1-2 примірниках, що справили значний вплив на розвиток людства. Таким чином, Державний реєстр національного культурного надбання – це національний рівень, умовно – «Пам'ять України» [27].

Також завданням збереження бібліотечних фондів займаються й інші організації: Європейська комісія зі збереження та доступу, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Міжнародний центр по вивченню збереження і реставрації культурного надбання, Міжнародний комітет з охорони пам'яток культури тощо.

Наразі в Україні є чимало викликів щодо збереження цінних і рідкісних видань в бібліотечних закладах. Найперший виклик – це повномасштабна військова агресія росії на Україну. Станом на 05.01.2023 через російську агресію в Україні постраждали 1189 об'єктів культурної інфраструктури, зокрема, бібліотечних закладів – 453 од. (зруйновано – 155 од.; пошкоджено – 298 од.) [22]. Більше того, росія вивозила в імперські та радянські часи до себе документи, які були створені

або зберігались на українській території. Ці дії є порушенням українського законодавства та підлягають кримінальній відповідальності з боку росії. Так, згідно зі ст. 16 п. 2 Закону України «Про культуру»: «Забороняється вилучення друкованих видань, вихідних матеріалів фільмів та фонограм, інших мистецьких і літературних творів, документів, пам'яток з бібліотечних, музейних, архівних фондів, фільмофонду, знищення культурних цінностей з ідеологічних чи політичних міркувань» [5].

Під час безпрецедентної війни на території України постало нагальне питання охорони культурної спадщини. У такому контексті не можна не згадати міжнародну організацію «Блакитний щит» – мережа неурядових організацій, покликаних забезпечувати захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту та стихійних лих, засновану у 1954 р. у рамках Гаазької конвенції. Ці організації у своїй діяльності базуються на конвенціях та нормах міжнародного гуманітарного права. Україна входить у список держав-учасниць Гаазької конвенції з питань захисту захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту від 1954 року та є учасницею Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 1972 року – від моменту її ратифікації 12 жовтня 1988.

Міністерство культури та інформаційної політики активно консультується з ЮНЕСКО щодо методів зберігання культурних об'єктів під час війни. Найцінніші пам'ятки маркуються міжнародним знаком «Блакитний щит», який свідчить про посилений охоронний статус. Знищення таких об'єктів є прямим воєнним злочином проти культурної спадщини. Представлені програми (ЮНЕСКО, Червоний Хрест, Блакитний Щит тощо) широко обговорює бібліотечна громадськість. Усе це свідчить про рішуче зрушення в суспільній свідомості розуміння важливості збереження бібліотечних фондів в Україні.

Законодавча реформа середини XIX ст.. заклала основи створення офіційної системи публічних бібліотек у Шотландії. Заснування системи публічних бібліотек, якою вона є сьогодні, почалося з прийняття Закону про публічні бібліотеки 1850 р., який було поширено на території Шотландії та Ірландії в 1853 р. [36]. Акт надав міським радам (міст з населенням понад 10 000 осіб) дозвіл збирати

по півкопійки з кожного мешканця (через оподаткування) для утримання будівлі бібліотеки, а також для наймання бібліотечного персоналу [36].

Шотландське бібліотечне законодавство було змінено та оновлено кілька разів (у 1867, 1871, 1877, 1884, 1894 рр.), проте, залишалось майже незмінним до прийняття Закону про публічні бібліотеки 1919 року [36].

Закон про публічні бібліотеки 1919 р. став значним кроком до створення шотландської національної мережі публічних бібліотек. Він об'єднав усі попередні закони про публічні бібліотеки у собі та змінив спосіб збору грошей, які витрачалися на утримання публічних бібліотек через оподаткування населення. Цим Законом повноваження бібліотек фактично були передані міським радам, дозволяючи їм налагоджувати бібліотечні послуги у своїх районах. Після Другої світової війни через нестачу фінансування, органи влади поєднували бібліотеки з торговельними закладами, школами чи спортивними комплексами. У середині ХХ-го століття фінансові обмеження було скасовано, і вперше державне фінансування бібліотечної справи стало обов'язковим. Кульмінацією цього процесу став Закон про місцеве самоврядування (Шотландія), 1973 року. Це створило дворівневу систему, що складається з невеликої кількості регіональних органів влади, які надають основні послуги, такі як освіта, і менших органів влади, які займаються місцевими послугами, включаючи бібліотечне обслуговування.

На сьогоднішній день законодавчі акти Великої Британії розповсюджуються на всю територію Великої Британії без винятку, але деякі з них є релевантними тільки для шотландських реалій. Шотландія має власне законодавство щодо надання послуг публічних бібліотек, дещо відмінне від англійського. Хоча нормативно-правові документи для Шотландії підписуються у Вестмінстері, такі нормативні акти будуть поширюватися тільки на територію Шотландії.

У Шотландському праві є наступні чинні нормативно-правові акти щодо роботи публічних бібліотек: Закон про консолідацію публічних бібліотек (Шотландія), 1887 р. Цей Закон мав на меті консолідувати та внести зміни у закони про публічні бібліотеки. У 1991 та 1996 роках у Закон були внесені зміни. Закон все ще діє на території Шотландії, але у поєднанні з іншими законами та змінами,

які були внесені протягом останніх 100 років. Відповідно до Розділу 21 Закону про консолідацію публічних бібліотек 1887 р. зазначається, що: «Бібліотечний орган, залежно від обставин, керує, регулює та контролює всі бібліотеки, створені відповідно до цього Закону і матиме повноваження робити все, що необхідно для такого управління» [14]. Закон прописує у Розділі 22 права і обов'язки адміністрації бібліотек: «Адміністрація бібліотеки має право видавати підзаконні акти для регулювання питань та речей, пов'язаних з контролем, управлінням, захистом та використанням будь-якого майна, предметів або речей, що знаходяться під їх контролем та накладати штрафи за порушення таких статутів» [14].

У 1955 році побачив світ Закон про публічні бібліотеки (Шотландія). Цей Закон скасував обмеження, накладені Розділом 191 Закону про місцеве самоврядування (Шотландія), 1947 року та Розділом 14 Закону про консолідацію публічних бібліотек (Шотландія), 1887 року щодо щорічних витрат і права позичати гроші окружних і міських рад для публічних бібліотек; сприяв співпраці між державними та приватними бібліотечними органами, а також розширив повноваження державних бібліотечних органів [15].

Центральною бібліотечною установою Шотландії є Національна бібліотека Шотландії. Вона має свій нормативно-правовий акт, що лежить в основі її діяльності, а саме National Library of Scotland Act, 2012. Законопроект для цього акту був прийнятий парламентом 16 травня 2012 року [19]. Цей документ є актом шотландського парламенту, який містить додаткові положення про назву, цілі, функції та управління Національною бібліотекою Шотландії.

Особливістю Шотландії є той факт, що вона не має єдиного нормативно-правового акту або ж Положення, як в Україні, які б могли регулювати питання цінних та рідкісних документів або історичної спадщини загалом. Однак це не відмінняє той факт, що Шотландія хоче зберегти своє культурне надбання та передати його наступним поколінням. У квітні 1992 р. у Парижі було створено Консорціум європейських наукових бібліотек (Consortium of European Research Libraries: CERL). CERL офіційно зареєстрована у Великій Британії у 1994 р. і є некомерційною організацією [28]. Основною метою Консорціуму було – створення

бази даних, яка міститиме описи книжок періоду ручного друку (Data base Hand Press Book) з наукових бібліотек європейських країн. Йдеться про об'єднання ресурсів різних міжнародних книгосховищ з метою доступності та створення літопису європейського друкованого спадку. Членами Консорціуму було зареєстровано 70 бібліотек із 16 європейських країн, серед яких є Національна бібліотека Шотландії. На національному рівні Шотландія запроваджує у життя різноманітні моделі реалізації культурної політики, зокрема, щодо захисту та збереження культурної спадщини. Відповідно до цього застосовуються специфічні засоби й методи збереження і використання пам'яток історії та культури.

Шотландія, як і вся Велика Британія, не має писаної Конституції, послуговуючись прецедентним правом [31]. Однак уже багато років на її території діють спеціальні закони та нормативні акти, які стосуються управління та фінансування сектору історико-культурних об'єктів. Законодавство Великої Британії визначає й основні засади інституційного забезпечення охорони культурної спадщини [31]. Як уряд, так і місцеві органи влади є основними суб'єктами охорони історичних і культурних цінностей у Шотландії. Держава володіє і несе пряму відповідальність за схоронність деяких найважливіших в історичному контексті об'єктів. Однак зазвичай фахівці, описуючи культурну політику Великої Британії, згадують про так званий «принцип витягнутої руки», відповідно до якого британська держава неначе визнає потребу культури в підтримці з державного бюджету, але при цьому не бажає бути повноцінним суб'єктом такої підтримки [31]. Тож у Великій Британії урядові міністерства відповідають лише за частину історичної та культурної спадщини країни, а за іншу її частину відповідають (і часто платять) інші громадяни та організації.

У 1985 р. у Вестмінстері було прийнято Закон про Національну спадщину (Шотландія) [17]. Цей Закон передав відповідальність за Королівський шотландський музей і Національний музей старожитностей Шотландії новій Раді опікунів Національних музеїв Шотландії, прийняв подальші положення щодо Рад опікунів Національної бібліотеки Шотландії, визначив порядок призначення Секретаря і надання йому повноважень надавати гранти на культурні та наукові

цілі [17]. Закон про музеї та галереї 1992 року створює опікунські ради національних галерей (члени яких призначаються прем'єр-міністром не більше як на 5 років), яким переходить власність, визначаються їхні функції, управління передачі об'єктів до колекцій галерей, музеїв і бібліотек, їх обміну, фінансування цих інституцій та Комісії з питань музеїв і галерей тощо [18].

У 1991 р. було створено Шотландську бібліотечно-інформаційну раду (The Scottish Library and Information Council – SLIC) яка є незалежним дорадчим органом уряду Шотландії з питань бібліотек та питань, пов'язаних з інформацією. Організація керує розвитком бібліотечного сектору, контролює стандарти надання послуг та сприяє розвитку. Також регулярно проводить дослідження, що сприяють інноваціям і кращому розумінню бібліотечного сектору. Нещодавно у рамках проекту «Дизайн і розробка навчальних ресурсів догляду за колекціями» були розроблені онлайн-ресурси, що забезпечують навчання по догляду за колекціями та профілактичного збереження як для персоналу Національної бібліотеки Шотландії, так і для всього бібліотечного сектору.

У 1895 році було засновано Національний траст – незалежну, неурядову благодійну організацію, яка також опікується історико-культурною та природною спадщиною Сполученого Королівства (Шотландський національний траст був заснований у 1931 році) [23]. Це благодійна організація, яка не отримує фінансування збоку уряду, а лише користується пожертвами фізичних та юридичних осіб. Основним доходом є кошти, які сплачують члени трасту. Люди вкладають немалі гроші, бо у цьому й проявляється національна ідеологія у збереженні культурної спадщини. Кожен народ, що населяє територію Великої Британії певен, що це їхня спадщина і вони відповідальні за її охорону для наступних поколінь. Національний траст дбає про близько 300 000 об'єктів у понад 50 будівлях (замки, маєтки тощо). Також траст піклується про низку бібліотек, які разом містять понад 80 000 книг [23].

У Шотландії функції щодо охорони культурної спадщини здійснювала виконавча агенція Управління Шотландії, а згодом уряду Шотландії з 1991 по 2015 року — Historic Scotland («Історична Шотландія»). Відповідно до законопроекту

парламенту Шотландії, опублікованого 3 березня 2014 року, «Історичну Шотландію» було розпущено, а її функції передано позавідомчому державному органу з благодійним статусом – «Історичне середовище Шотландії» (HES – Historic Environmental Scotland) 1 жовтня 2015 року. Організація відповідає за понад 300 об'єктів державного значення, міжнародні колекції, включаючи понад 5 мільйонів малюнків, фотографій, негативів і рукописів, а також 20 мільйонів аерофотознімків.

Слід зазначити про новітню тенденцію у сфері охорони історичної спадщини – це охорона цінностей під час військових операцій. У 2017 р. було прийнято Акт про культурні цінності (Збройні конфлікти) (Cultural Property (Armed Conflicts) Act 2017), що надає право Великій Британії реалізовувати Конвенцію про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року та протоколи до неї. Зважаючи на загрози об'єктам культурної спадщини на всій території України через збройний конфлікт з боку росії, відповідний досвід є корисним для України та потребує детального вивчення та аналізу [31]. Слід зазначити, що для бібліотечної справи в Україні буде не зайвим проаналізувати шотландську та британську системи, але не слід забувати про відмінності в системі інституційного та законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини. Також корисним буде шотландський досвід заохочення участі громадськості та благодійних організацій в охороні та реставрації об'єктів, захисту культурних цінностей під час військових операцій.

Отже, як Україна, так і Шотландія мають свою законодавчу базу щодо функціонування бібліотек та бібліотечної справи. Відмінність полягає в тому, що Україна є унітарною країною, де прийняті закони поширюються на усю територію без винятку. Велика Британія у своєму складі має території, що мають різну міру автономності і децентралізації. Її архівна, бібліотечна, музейна справи є максимально децентралізованими. Шотландія, що знаходиться у складі Сполученого Королівства, може дотримуватися законів як англійських, так і місцевих, якщо вони у цілому не суперечать загальнодержавному законодавству і Конституції.

У повній мірі це стосується питань діяльності бібліотек і організації захисту їх колекцій, в тому числі і спеціальних. Шотландія має свої законодавчі акти, якими послуговуються в організації діяльності своїх бібліотек.

До відмінностей в законодавчо-нормативній базі України і Шотландії слід віднести той факт, що у шотландському правовому полі відсутній нормативно-правовий акт, який би регулював питання спеціальних колекцій у бібліотеках.

Таким чином, не зважаючи на мовні розбіжності, дефініція терміну, вживаного в Україні як «фонди рідкісних та цінних видань», суттєво не відрізняється від шотландського «спеціальні колекції». Сам термін позначає сукупність об'єктів (документів), які мають історико-культурну цінність. Потрапити такі об'єкти можуть через пожертви та обмін, як в Україні, так і в Шотландії. Також бібліотеки країн мають окремий бюджет для придбання таких видань. Бібліотеки України та Шотландії дотримуються у цілому однакових правил та умов зберігання документів із фондів цінних та рідкісних видань.

При роботі бібліотек, і, зокрема, фондів, як Україна, так і Шотландія дотримуються певних законодавчих актів. Через відмінності в загальнодержавному устрої між обома країнами, архівна, бібліотечна, музейна справи Шотландії є максимально децентралізованими. Однак, децентралізація нерідко створювала бюрократичні перепони там, де потрібно було швидке вирішення проблем. Шотландії потрібно створити власний, системний централізований підхід щодо організації сфери збереження цінних та рідкісних книг.

Слід також зазначити, що у шотландському правовому полі, на відміну від України, відсутній нормативно-правовий акт, який би регулював питання спеціальних колекцій у бібліотеках. Відмінними є також підходи до реєстрації і обліку рідкісних і цінних видань. В Україні цінні та рідкісні книги заносяться до централізованого Державного реєстру культурних надбань, у той час у Шотландії такий реєстр не ведеться. На відміну від України, де цінні видання, як складова історико-культурної спадщини, охороняються державою, в Шотландії подібні фонди переважно знаходяться під захистом благодійних організацій.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ ФОНДІВ ЦІННИХ ТА РІДКІСНИХ ВИДАНЬ В БІБЛІОТЕЧНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ТА ШОТЛАНДІЇ

2.1. Традиційні та сучасні технології збереження та доступу до інформаційного ресурсу фонду цінних та рідкісних видань в бібліотеках України

Кожна країна має свій досвід зберігання цінних видань, що є складовою національної історико-культурної спадщини. Свої особливості мають бібліотечні заклади кожної держави. Українська практика організації роботи з цінними і рідкісними виданнями розпочалась у середині ХХ ст., коли виділення пам'яток писемності в окремі відділи набуло широкого розмаху. Для дослідження досвіду зберігання цінних бібліотечних фондів в Україні було обрано декілька бібліотек різного профілю та підпорядкування, зокрема Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Одеська національна наукова бібліотека, Наукова бібліотека Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та проведено інтерв'ювання їх співробітників. Питання інтерв'ю пресдатовано у додатку А.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського – головна всеукраїнська книгозбірня, найбільше за обсягом документно-інформаційних ресурсів книгозбирище України. Станом на 2019 рік фонди НБУВ нараховували майже 15,8 млн. одиниць зберігання.

У 1926 р. у структурі бібліотеки було сформовано відділ стародруків та рідкісних видань. При формуванні відділу до нього відбиралися стародруковані видання із фондів загального зберігання та деяких історичних книгозбірень минулого. Сьогодні до відділу книжкові пам'ятки можуть потрапити й через дарування або книгообмін. Нині фонд відділу стародруків та рідкісних видань є одним із найбільших в Україні. Він налічує близько 60 тис. од. зб., в які входять видання другої половини XV ст. – 1830 р. Перлинами фонду є «Трактат» Матвія

Краківського (1460 р.), Львівський Апостол 1574 р., Острозька Біблія 1581 р.
І. Федорова.

При організації системи зберігання цінних та рідкісних документів бібліотека спирається на Інструкцію «Про забезпечення фізичного збереження документних фондів Національної Бібліотеки України імені В. І. Вернадського» та Статут бібліотеки. Система захисту фонду починається з моменту прийняття рішення про введення документу до фонду цінних і рідкісних видань. Документи, які надходять до бібліотеки повинні пройти карантинний період задля перевірки їхнього фізичного стану та перевірки на необхідність санітарно-гігієнічних заходів, акліматизації, знепилювання. Постійне зберігання фонду здійснюється в ізолюваному, сухому приміщенні, де встановлюються оптимальні показники режимів зберігання. Книгосховище бібліотеки обладнане системою кондиціонування, пожежною та охоронною сигналізаціями. Температурно-вологісні показники у книгосховищі складають: температура в межах $18 \pm 20^\circ$ та відносна вологість повітря $55 \pm 5\%$. Для вимірювання температури повітря використовують термометр, для показників вологості – гігрометр. Важливим режимом зберігання є рівень освітленості, а саме на вертикальній поверхні стелажа на висоті 1 м від підлоги – 20-30 ЛК, на робочих столах – 100 ЛК. Освітленість поверхні документа не перевищує 50 ЛК.

Приміщення, де зберігаються цінні та рідкісні видання обладнане стаціонарними металевими стелажими, шафами-стелажими, сейфами. Стелажі та шафи розміщені перпендикулярно на відстані не менше 0,6 м від стін, які мають вікна або опалювальну систему. Спеціальні шафи регулярно відчиняються для провітрювання, а також для контролю фізичного стану документів та мікроклімату. У приміщенні дотримується чистота, виключається можливість появи плісняви, комах, гризунів та пилу. Книгосховище прибирають так, щоб унеможливити забруднення повітря пилом. У сховищах вчасно здійснюються профілактичні ремонтні роботи, систематично чистяться вентиляційні коробки, у період опалювання вологою ганчіркою видаляється пил з поверхні радіаторів. Превентивними заходами щодо виникнення аварійних ситуацій є проведення

регулярних профілактичних оглядів та ремонт сантехнічної й опалювальної систем, даху, технічного устаткування тощо [11].

Для забезпечення довготермінового зберігання особливо цінних бібліотечних фондів бібліотека запроваджує різні форми та методи перспективної, превентивної та оперативної консервації. Центр консервації та реставрації при бібліотеці відіграє важливу роль при забезпеченні збереження фонду стародруків та рідкісних видань. Центром консервації та реставрації НБУВ були розроблені та впроваджені такі індивідуальні засоби зберігання раритетних та цінних документів: коробка для бібліотечних документів (фазовий контейнер), папка для зберігання великоформатних документів, коробка для аркушевих матеріалів тощо.

Бібліотека особливу увагу приділяє збереженню матеріальної основи цінних документів, через технологію оцифрування. Згідно з «Положенням про страховий фонд НБУВ» та «Інструкцією зі створення, обліку та використання страхового фонду цифрових копій» відділами-фондоутворювачами НБУВ визначаються документи з фонду стародруків, які будуть основою формування цифрової бібліотеки, укладається план оцифрування таких документів. Оцифровані стародруки можуть бути двох форматів: страхова копія та документ, в якому зосереджена додаткова інформація про відцифроване видання.

Для виготовлення копій у бібліотеці створено два спеціалізованих комп'ютерних комплекси, які включають комп'ютерну техніку, сканери, мережеве обладнання та програмне забезпечення, що призначене для цифрової обробки зображень. Оцифрування стародруків та рідкісних видань відбувається за допомогою: 1 комплекс: сканера книжкового ATIZ, сканера A4 Mustek (вузькоформатний), сканера A3 Mustek (багатокольоровий), мікрофільмуючої камери Senator. 2 комплекс: сканера книжкового ATIZ, книжкового скануючого комплексу SMA21, сканера A2 Minolta (чорно-білий), сканера A4 Epson (вузькоформатний), установки «Докуматор» та цифрового фотоапарата Olympus. На основі отриманих цифрових зображень виготовляються електронні версії документів для подальшого оприлюднення на сайті. Електронні версії документів

створюються у таких основних форматах як PDF (виготовляються читацькі копії документів) та FlipBook (використовується для захисту від копіювання).

Важливим завданням бібліотеки є створення режиму доступу до документів, які відносяться до фонду стародруків та рідкісних видань. На вебсайті довідково-пошуковий апарат до фонду представлено у вигляді електронних каталогів та тематично-видових баз даних. Будь-який охочий, хто цікавиться цінними та рідкісними виданнями бібліотеки, може доступитися до каталогів фонду. Однак, посилання на друковані видання виявилися не робочими. Також, оцифровані документи з фонду стародруків можна знайти у Цифровій бібліотеці НБУВ. Документи поділено на розділи: книги, стародруки, газети, журнали, рукописи, карти, ноти, зображення, фото. Всього оцифровано 1 818 одиниць зберігання (3,03%) зі всього фонду. Організація оцифрування колекцій фонду стародруків відбувається за колекційним принципом. Упорядкування колекцій з фонду стародруків у Цифровій бібліотеці відбувається за такими ознаками: рубрика (бібліографія, джерелознавство, краєзнавство тощо), тематика видань, персоналії, книжкові пам'ятки, видавничі, історичний фонд/зібрання, установи.

Фізичним фондом стародруків та рідкісних видань НБУВ можуть користуватися усі громадяни України, які досягли повноліття; колективні користувачі – установи, організації, заклади та підприємства – через міжбібліотечний абонемент (МБА) та міжнародний міжбібліотечний абонемент (ММБА), іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах. Користувачі можуть безкоштовно отримувати консультації від бібліотекарів при пошуку та виборі джерел інформації із фонду (як у бібліотеці, так і онлайн); замовляти та отримувати оригінали документів, які будуть релевантними до їхніх запитів тощо. Пошуковий апарат до фонду цінних і рідкісних видань у бібліотеці складається з друкованих та карткових каталогів, картотек.

«Живе» спілкування з цінними екземплярами здійснюється на основі Правил, викладених на сайті бібліотеки. Користувачі зобов'язані на вході до бібліотеки пред'являти свій читацький квиток. У гардеробі залишити верхній одяг, великі сумки, портфелі, кейси, рюкзаки тощо. Коли абонент отримав документи з фонду

стародруків, він повинен переконатися у відсутності дефектів. У разі знаходження таких, повідомити бібліотекаря. Використовувати документи можна тільки у читальних залах, винесення документу за межі залу є суворим порушенням. Заборонено палити, приймати їжу або напої. При роботі з документами строго заборонено малювати на документі, залишати креслення тощо. При користуванні документом із фонду стародруків читач повинен вдягати білі рукавички. Копіювання рукописів, стародруків, рідкісних та цінних видань у повному обсязі здійснюється лише для підготовки до друку тексту пам'яток за спеціальним дозволом керівництва бібліотеки.

Ще одним потужним культурним, науково-інформаційним закладом, разом із НБУ ім. В. Вернадського, є Одеська національна наукова бібліотека, яку було засновано 25 вересня 1829 р. Вона є першою і найстарішою публічною книгозбірнею України, відкриття якої поклало початок заснуванню публічних бібліотек у крайових і губерньських містах України. Загальний фонд бібліотеки нараховує понад 5 400 000 документів [21].

Гордістю бібліотеки є відділ рідкісних видань та рукописів, створений у 1921 році. Фонд відділу нараховує близько 40 тис. раритетів. Комплектування фонду почалось у 1920-х рр., коли у великій кількості почали надходити видання з приватних колекцій. Зокрема, граф М. С. Воронцов приніс у дарунок бібліотеці «зібрання дорогих та рідкісних творів». Також в основу фонду відділу лягли зібрання рідкісних книг і рукописів, що були в бібліотеці на той час. Сьогодні цінні видання можуть потрапити до фонду як дарування. У фонді зберігаються найдавніші пам'ятки слов'янської писемності XI ст., а також стародруки, гравюри, рукописи, які датуються XII – XV ст. [21]. Серед родзинок колекції – оригінальний рукопис на пальмовому листі XIII століття, «Лист Галілео Галілея до Христини ді Лорен» (1896 р.), колекція Михайла Комарова, яка нараховує 1258 назв [21].

Робота відділу рідкісних видань та рукописів регулюється Статутом бібліотеки та Положенням про фонд відділу рідкісних видань та рукописів. Однак, Положення не висвітлено на офіційному сайті бібліотеки. Згідно Положення фонд відділу рідкісних видань та рукописів розміщується в окремому приміщенні,

обладнаний припливно-витяжною вентиляцією з бактерицидними фільтрами, а також фільтрами, що забезпечують ефективне очищення повітря від пилу і газоподібних шкідливих домішок для запобігання від негативного впливу фізико-хімічних факторів. Також регулярно проводиться знепилювання фонду та обладнання, яке знаходиться в ньому. Для захисту документів від механічного руйнування запроваджуються превентивні заходи: виготовляються або закуповуються контейнери, захисні обкладинки, футляри для розміщення видань із пошкодженою основою. Для захисту від факторів зовнішнього середовища документи фонду підтягають ламінуванню (нанесенню захисної плівки). Зберігаються такі документи у спеціальних шафках або сейфах.

Видання фонду своєчасно ремонтуються та частково реставруються, незважаючи на дефіцит можливостей і засобів. Сектор консервації, реставрації, оправи та гігієни фондів здійснює відновлювально-реставраційну роботу з документами бібліотечних фондів, зокрема фонду рідкісних видань та рукописів. За потреби, проводить консервацію пошкоджених видань та їх ремонт; проводить мікологічні та ентомологічні аналізи видань з фонду; проводить дезінфекційні роботи. Превентивними заходами щодо виникнення аварійних ситуацій є проведення регулярних профілактичних оглядів та ремонт сантехнічної й опалювальної систем, даху, технічного устаткування тощо.

Оцифрування документів фонду є одним із перспективних напрямів їх збереження і віддаленого використання. Шляхом оцифрування створюється страховий фонд на документи з відділу рідкісних видань та рукописів. У бібліотеці створено спеціальний відділ для оцифрування документів - Відділ створення та організації електронних ресурсів. Для здійснення робіт з оцифрування документів фонду рідкісних видань та рукописів ОННБ використовує безконтактні книжкові сканери формату А3, за необхідності планшетні сканери формату А4 та дзеркальний фотоапарат. Програмне забезпечення йде в комплекті зі сканером.

Інформацію про наявність у бібліотеці необхідного документа з відділу рідкісних видань та рукописів користувачі можуть отримати через: загальний електронний каталог на сайті ОННБ; традиційні (карткові) каталоги і картотеки –

у залі каталогів і картотек ОННБ; каталоги спеціалізованих відділів. Окремого електронного каталогу на цей фонд бібліотека на сайті не має.

На головній сторінці сайту бібліотеки можна знайти пошуковий апарат, який складається з електронного каталогу та баз даних. Відкривши електронний каталог, читач може ознайомитися не тільки із документами, які є в загальному фонді, але й з рідкісними та цінними виданнями. Бази даних представляють собою перелік онлайн-доступів до власних та віддалених мережових ресурсів, де можуть знаходитися відскановані документи з фонду рідкісних видань та рукописів.

Відцифровані матеріали фонду рідкісних видань та рукописів не розміщуються на вебсайті бібліотеки. Однак, їх можна знайти в деяких інноваційних проєктах, в яких бере участь бібліотека: «Культура України: електронна бібліотека» (19 відцифр. од. від ОННБ); «Електронна бібліотека «Скарби України» (потрібна авторизація); «Старовинна гравюра» (15 гравюр); «Електронний архів української періодики LIBRARIA» (22 газети). На головній сторінці сайту бібліотеки є посилання на всі проєкти, в яких ОННБ бере участь. Всі проєкти, окрім «Електронна бібліотека «Скарби України», мають вільний доступ, тому будь-який охочий може зайти на сайт онлайн-ресурсу та переглянути відцифровані матеріали. Для того, щоб переглянути колекції на сайті електронної бібліотеки «Скарби України», користувачу потрібно авторизуватися за допомогою читацького квитка, який він може взяти у бібліотеці.

Умови доступу до бібліотечних фондів безпосередньо у бібліотеці визначаються самостійно розробленими та затвердженими правилами користування кожної бібліотеки. У ОННБ є наявними правила, якими читачу потрібно слідувати при користуванні саме документами з фонду рідкісних видань та рукописів, але на сайті вони не опубліковані. Згідно з Правилами користування документами фонду рідкісних видань та рукописів доступ до цінних та рідкісних документів відбувається у спеціалізованому читальному залі відділу. В загальний зал рідкісні видання та рукописи не видаються. Працівники читального залу зобов'язані контролювати зовнішній стан як виданих документів, так і повернутих. Користувач несе відповідальність за збереження документу та його

несанкціоноване винесення за межі читального залу. У зв'язку з воєнним станом відділ рідкісних видань та рукописів користувачів не обслуговує. Читач, який під час роботи з документом пошкодив його, повинен здійснити його ремонт за рахунок власних коштів. За порушення правил користування бібліотечним фондом та заподіяну йому шкоди користувач може бути позбавлений права відвідування бібліотеки на термін визначений адміністрацією. У разі злісного порушення бібліотечних правил винний підлягає кримінальному покаранню.

Університетські бібліотеки України у складі своїх фондів також мають цінні та рідкісні видання. До прикладу такий фонд існує в Науковій бібліотеки Прикарпатського національного університету. Заснована книгозбірня у 1944 році як бібліотека Станіславського учительського інституту. Сьогодні вона є структурним підрозділом Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Загальний фонд бібліотеки налічує понад 760 000 примірників видань.

Фонд рідкісних видань є частиною основного фонду Науковій бібліотеки. Формування фонду розпочалося у 70-х роках ХХ століття. Основне ядро фонду було сформовано ще у 70-х роках. У процесі комплектування переглядався основний фонд книгозберігання бібліотеки, опрацьовувалася література ХІХ-ХХ ст., яка були надіслана з інших бібліотек. У результаті були відібрані ті видання, які мали цінність для регіону. У 1985 р. бібліотека отримала нове приміщення, тому фонд рідкісних видань було перенесено в окрему кімнату. Сьогодні поповнення фонду відбувається тільки за рахунок дарувань. Станом на 08.03.2023 р. загальна кількість фонду складає – 5 532 примірників книг і періодичних видань з усіх галузей знань, українською та іноземними мовами і охоплює період з 1822 року до 1945 року. Зокрема, окрасами фонду є «Записки Наукового Товариства імені Шевченка» (НТШ), «Літературно-наукові вісники», ряд прижиттєвих праць галицьких письменників.

Фонд рідкісних видань керується «Положенням про організацію, зберігання та використання фонду рідкісних видань» у Науковій бібліотеці університету (затверджено 8 листопада 2017 р.) та Інструкцією «Про порядок обслуговування

користувачів документами з фонду рідкісних видань Наукової бібліотеки університету», які представлено на сайті. Згідно з Положенням про організацію, зберігання та використання фонду рідкісних видань, документи, які відносяться до рідкісних та цінних, розміщуються в ізолюваному, спеціально обладнаному для зберігання приміщенні, де підтримується постійний температурний режим. Розташування фонду відбувається за інвентарними номерами видань на книжкових стелажах. Відповідальні працівники відділу обслуговування постійно здійснюють контроль за дотриманням правил розстановки та фізичного зберігання фонду. Сторонні особи не допускають до фондосховища рідкісних видань. Працівники інших структурних підрозділів знаходяться у фондосховищі тільки у присутності відповідальної особи. Планові перевірки фонду для встановлення наявності документів проводяться щорічно. Бібліотека створила свій бланк паспорта, у якому розміщується повна інформація про документ: від інвентарного номеру й до опису фізичного стану видання. Таким чином відповідальні особи можуть контролювати рівень збереженості видання та його використання.

Щодо збереження оригіналів рідкісних і цінних видань НБ ПНУ, маючи кваліфікованих реставраторів, постійно проводить комплекс робіт з повної чи часткової реставрації ушкоджених книжкових пам'яток. Також, для збереження змісту документу, застосовується переведення цієї інформації на інші матеріальні носії за допомогою високоякісного фоторепродукування, сканування та мікрофільмування. У 2014 року Наукова бібліотека розпочала роботу над створенням електронних колекцій. Однією із важливих складових цього процесу є оцифрування документного фонду рідкісних видань, що надасть можливість не тільки зберегти деякі цінні видання, але й забезпечити широкий доступ користувачів до фонду. Інформацію про фонди бібліотеки, в тому числі про фонд рідкісних видань, можна знайти на офіційному вебсайті бібліотечної установи. Якщо натиснути на розділ «Колекції фонду рідкісних видань», можна побачити перелік колекцій. Кожна колекція має свій опис та відцифровані документи. При аналізі вкладки «Колекції фонду рідкісних видань» було виявлено, що представлено далеко не всі оцифровані копії видань фонду. Документи з колекції

Лесі України не представлено у цифровому форматі. На сайті знаходиться лише 138 оцифрованих одиниць зберігання (2,5 %) зі всього фонду (5 532 од. зб.).

Склад ФРВ розкривається у традиційному довідково-пошуковому апараті, який представлено бібліографічними покажчиками й каталогами, та електронному каталозі бібліотеки. Електронний каталог, відскановані версії бібліографічних покажчиків та каталогів можна знайти на сайті бібліотеки. Окремого електронного каталогу на фонд рідкісних видань немає, але фонд занесений як класифікатор до загального електронного каталогу Наукової бібліотеки, тому користувачу буде легко знайти потрібний йому документ. Сайт є повністю відкритим, для ознайомлення з відцифрованими версіями, які представлені на онлайн-сторінці, користувачу не потрібно реєструватися або верифікуватися.

Користувач також має можливість ознайомитися із документами у самій бібліотеці. Згідно з Положенням про організацію, зберігання та використання фонду рідкісних видань у НБ ПНУ та Інструкцією про порядок обслуговування користувачів документами з фонду рідкісних видань документи з ФРВ видаються для користування тільки в читальних залах бібліотеки, а також для експонування на виставках у приміщеннях бібліотеки під особисту відповідальність працівника бібліотеки, що експонує видання. Оригінали з ФРВ видаються користувачам винятково з науковою метою. Видання з фонду не підлягають ксерокопіюванню. Цифрова копія виготовляється лише з дозволу працівника бібліотеки [12]. Для отримання документу із ФРВ студент, викладач, працівник університету повинен пред'явити читацький квиток, інші користувачі – паспорт, або документ, що посвідчує особу. Далі потенційний читач заповнює бланк-вимогу встановленого зразка і передає заповнений документ черговому бібліотекарю. Одноразово користувачеві видається не більше 2 документів. Якщо користувач хоче продовжити роботу із замовленими документами, термін користування може бути подовжено строком на 10 календарних днів. Під час роботи із документами користувач повинен дотримуватися таких правил: не виносити документи за межі читального залу, не брати документи брудними та вологими руками, не можна перегинати книгу вздовж корінця, не можна загинати кути сторінки, робити

позначки, писати на документі, забороняється самостійно розрізати нерозрізані сторінки, не можна приносити і використовувати матеріали, які можуть пошкодити документам. Користувач, який порушує правила використання документів, позбавляється права користування ФРВ на певний строк.

На сьогодні в більшості великих бібліотек світу фонди рідкісних та цінних видань виділені в окремі колекції, що зберігаються відокремлено від інших бібліотечних документів. В Україні виняток становлять наукові бібліотеки деяких університетів, де такі видання перебувають топографічно в загальних фондах, і нема поки що можливості, за відсутності приміщень, виокремити їх. До прикладу, в НТБ НАУ фонд рідкісних та цінних видань не має окремого приміщення і зберігається в загальному фондосховищі. Для його зберігання виділені окремі стелажі, що перебувають в зоні візуального контролю бібліотекаря [30]. Першочергове завдання для таких бібліотек – на картках у каталозі (можливо, у шифрі) зробити помітки на зразок «рідкісна», щоб посилити пильність при книговидачі в загальні читальні зали та при поверненні книжок на місце [28]. За умови, якщо немає окремого розділу в каталозі, або окремої пошукової системи.

Отже, всі досліджені українські бібліотеки мають у своїй структурі фонд цінних та рідкісних видань, але назва може змінюватися в залежності від бібліотеки: НБУВ – відділ стародруків та рідкісних видань, ОННБ – відділ рідкісних видань та рукописів, НБ ПНУ – фонд рідкісних видань. Кожна бібліотека прагне виділити окреме приміщення для розміщення та зберігання такого фонду; дотримується температурно-вологісного, санітарно-гігієнічного, протипожежного, охоронного режимів. Користувачі бібліотек можуть отримати доступ до документів безпосередньо в установі або ж віддалено через офіційний вебсайт. Названі бібліотеки створили електронні версії документів з рідкісних та цінних колекцій, та розмістили їх на своїх сайтах. Майже всі відцифровані видання бібліотек знаходяться у вільному доступі, окрім цифрової колекції ОННБ «Скарби України». Авторизація користувача є єдиним шляхом отримання доступу до цінних видань цієї колекції.

2.2. Організація та основні напрями роботи з фондами рідкісних видань в бібліотечних закладах Шотландії

Національна бібліотека Шотландії є найбільшою книгозбірнею Шотландії та однією з провідних наукових бібліотек Європи, що містить колекції світового рівня. Бібліотека є однією з п'яти Національних колекцій країни (National Collections). Такі установи несуть відповідальність за збір та публічну експозицію предметів та архівів національного та міжнародного значення.

Бібліотеку було засновано в 1925 році на підставі акту парламенту Великобританії як шотландську бібліотеку обов'язкових екземплярів видань Сполученого Королівства та Ірландії. Її було організовано на основі існуючої ще з 1680-х років Бібліотеки факультету адвокатів місцевого університету. Після введення в дію у 1925 р. Закону про Національну бібліотеку Шотландії, усі колекції з Бібліотеки факультету адвокатів були передані у новий бібліотечний заклад. У 2012 році Закон про Національну бібліотеку Шотландії 1925 було скасовано і його місце займає Закон про Національну бібліотеку Шотландії 2012, яким були підтвержені функції НБШ та модернізована Рада бібліотеки. У 2019 році бібліотека отримала акредитацію Archive Service і має статус архіву.

Бібліотека підпорядковується як парламенту Шотландії, так і парламенту Сполученого Королівства. Основними законодавчими актами, що стосуються бібліотеки, є Закон про національну бібліотеку Шотландії, 2012 року та Закон про бібліотеки з обов'язковими примірниками, 2003 року (The Legal Deposit Libraries Act 2003) [24]. Оскільки бібліотека є Національною колекцією країни, переважна кількість фондів відноситься до цінних та рідкісних видань. НБШ акумулює видання історико-культурного значення від XIII-XX ст.

Рідкісні та цінні документи надходять до бібліотеки різними шляхами. НБШ отримує матеріали через купівлі, дарування та через програми обміну. Іноді, бувають документи або цілі колекції, які надходять із фінансовою допомогою, щоб підтримати майбутню каталогізацію, збереження, оцифрування та просування. Загалом у бібліотеці зберігається 28 306 015 од. зб. у різних форматах, 5 047 343 позначено в каталозі бібліотеки як видання з фонду спеціальних колекцій.

Документи у бібліотеці мають широкий спектр матеріальних носіїв: від паперу до фотоплівок. Серед найбільших цінностей бібліотеки: останній лист Марії, королеви Шотландії; Баннатинський рукопис; Іонин Псалтир тощо. Також у бібліотеці знаходяться документи, які стосуються українських земель: папери видавництва «Вільям Блеквуд і Сини» що містять в собі «Детальне повідомлення про втечу Джеймса Генрі Етвуда і його сім'ї з Одеси на Півдні Росії», виправлену коректуру «Атаман: казка про козаків» Дж. Е. де Ласковської, 1885 р. тощо.

Організуюючи роботу із колекціями бібліотека послуговується «Політикою управління колекціями Національної бібліотеки Шотландії», яку можна знайти на сайті бібліотеки [24]. Каталогізація цінних та рідкісних видань відбувається за інструкцією з каталогізації, в якій викладено бібліографічні стандарти та процедури каталогізації цінних та рідкісних друкованих книг (наразі визначених як видання до 1801 року) у Національній бібліотеці Шотландії. Одною з головних цілей бібліотеки є збереження колекції фонду для теперішніх та майбутніх поколінь. Відділ догляду за колекціями відповідає за розробку та впровадження комплексної політики та стратегії збереження колекцій НБШ. Робота відділу проводиться за наступними напрямками: збереження та консервація колекцій, навчання та обізнаність щодо догляду за колекціями, надання зовнішніх послуг, навчання та консультування бібліотечної спільноти в Шотландії та за її межами. Команда фахівців відділу консервації видань спеціалізується на: ремонті паперу та пергаменту, знекисленні, перешиванні томів в оригінальний формат, фотоконсервації, ремонті палітурки, оздобленні золотом, виготовленні захисних коробок для документів. Реставратори систематично проводять оцінювання стану збереження колекцій бібліотеки. Це допомагає визначити пріоритети «лікування».

НБШ проводить виставки та експонує документи із фонду спеціальних колекцій. Команда реставраторів та консерваторів виготовляє опорні підставки та кріплення, щоб гарантувати, що предмети демонструються безпечно. Відповідальні особи забезпечують моніторинг і контроль рівнів освітленості, температури та відносної вологості протягом усього періоду виставки [24]. У 1996 році в Національній бібліотеці Шотландії створено відділ, де за допомогою

автоматизованих машин виготовляються коробки-фазові контейнери для зберігання та захисту від води та вологи серійних документів, газет, архівні гаманці, конверти для фото, файли [24].

Суттєвою загрозою для колекцій у Бібліотеці є вода через постійні зливи і особливості клімату. Планування бібліотечних будівель враховує необхідність захисту колекцій від води та вологи.

Національна бібліотека Шотландії систематично оцифровує колекції з фонду цінних та рідкісних видань. Оцифровані видання доступні на вебсайті бібліотеки. З оцифрованими документами на офіційному сайті може безкоштовно та без реєстрації ознайомитись будь-який споживач бібліотечної інформації. Зі слів менеджера з прав та інформації Фрідеріка Сайндерсона: «За останньою статистикою (вересень 2022 р.) бібліотека оцифрувала 636 813 одиниць». Отже, зі всієї бібліотеки оцифровано 4,5% документів. На сайті бібліотеки можна ознайомитися з політикою оцифрування колекцій «Підхід бібліотеки до відбору для оцифрування» та їхнім подальшим збереженням «Політика та план цифрового збереження», яку було затверджено 20 квітня 2021 року [24]. Онлайновий доступ включає можливість перегляду каталогів, цифрових матеріалів, виставкового та навчального контенту, подій і запитів на сайті. Інформаційно-пошуковий апарат знаходиться на сайті бібліотеки і представлений онлайн каталогами, базами даних та індексами, які значно спрощують пошук потрібних документів.

Бібліотека також запрошує особисто відвідати будівлю та ознайомитися із представленими колекціями. Особистий доступ включає читальні зали та виставкові площі. НБШ налічує три читальні зали: загальний читальний зал – простір, де люди можуть користуватися матеріалами, виданими після 1850 року; читальний зал спеціальних колекцій – приміщення, де читачі мають доступ до матеріалів датованих до 1850 року; мультимедійна кімната – місце для перегляду неписьмових матеріалів (мікроформи та фотографії) [24]. Рекомендується перед відвідуванням замовити потрібний матеріал, щоб працівники мали час його підготувати. Зробити це можна через сайт або зателефонувавши за номером. Бібліотека не видає матеріал за межі будівлі, тому ознайомлення має проходити

тільки в читальних залах. Документи, які відвідувачі шукають, зокрема рідкісні видання, є цінними і потребують обережного поводження. Бібліотека розробила пам'ятку щодо правильного користування рідкісними та цінними документами для співробітників, волонтерів та її читачів.

The Mitchell Library або Бібліотека Мітчелла – одна з найбільших публічних та довідкових бібліотек у Європі з приблизним фондом 3 млн. книг. Бібліотека була заснована Стівеном Мітчеллом, заможним виробником тютюну, у 1877 р.

Під час інтерв'ю Клер Томпсон – бібліотекарка відділу спеціальних колекцій, зазначила, що фонд підпорядковується міській раді Глазго та незалежній організації Glasgow Life в умовах угоди про рівень обслуговування, щодо надання культурних і дозвіллевих послуг. Тенденція підпорядкування бібліотек, музеїв незалежним організаціям, які базуються на благодійності дуже популярна у Великій Британії. Такі незалежні благодійні організації мають більш вільний доступ до фондів бібліотек, музеїв, аніж організації державного підпорядкування.

У Бібліотеці є нормативний документ, який регулює роботу відділу спеціальних колекцій – The Collecting Policy for Special Collection in the Mitchell Library (Політика збирання спеціальної колекції в бібліотеці Мітчелла), який у свою чергу посилається на Glasgow Library Stock Policy, 2019.

На момент відкриття бібліотеки більшість матеріалів спеціальної колекції складала документи, які стосувалися міста Глазго: книги, фільми, поезія, фотографії. Бібліотека до сих пір збирає все, що може бути пов'язано із Глазго. Левову частку спеціальної колекції займає шотландська поезія. Частину оригінальної колекції (приблизно 1800 книг) було придбано в 1874 році Міською радою Глазго. Раніше ця колекція була подарована філантропом Вільямом Юінгом університету Глазго. Також, головними формами комплектування спеціальних колекцій є пожертвування-посмертні і прижиттєві. Бібліотека має окремий бюджет, який виділяється на придбання колекцій. Він складає 3 000 фунтів стерлінгів кожного року. Однак більша частка цього бюджету використовується на електронні бази даних, такі як FindMyPast, Ancestry та на британський архів газет.

Тобто ці гроші використовують на генеалогічні дослідження. Проте, бібліотека має достатньо коштів для створення спеціальних колекцій.

На сьогоднішній момент бібліотека Мітчелла у відділі спеціальних колекцій має 1,85 млн. одиниць зберігання. До цього числа відносять книги, документи (манускрипти, машинописи, бухгалтерські книги, зошити та щоденники), періодичні видання (газети, журнали, фанзіни), ефемери (постери, програми, флаери, вирізки з газет, листівки, памфлети), карти та плани місцевості, фотографії, твори мистецтва (акварельні, зроблені олівцем, гравюри). Також колекції містять різноманітні фізичні об'єкти (скульптури, кераміку, картини у рамках). Документи датуються від XII ст. і до сьогодення. Колекції складають: колекція Глазго, збірка шотландської поезії, колекція Роберта Джеффри, каталог рукописів, колекція локомотивів Північної Британії, колекція сера Томаса Ліптона тощо. Бібліотека Мітчелла буде також цікава українцям, які заглиблюються у своє минуле. У фонді цінних та рідкісних видань Бібліотеки знаходяться листи й поштівки від Маргарет Сміт до матері, в яких змальоване відвідання нею Одеси, жовтень-грудень 1903 р.

Будівля Бібліотеки без перебільшень має бездоганний вигляд, але, на жаль, роки йдуть і вона занепадає. Робітники не задоволені умовами, у яких перебувають колекції. Сховище знаходиться у підвальному приміщенні і не відповідає вимогам температурно-вологісного, протипожежного, санітарно-гігієнічного та охоронного режимів. Бібліотека поки що немає коштів на приведення сховища до ладу. Попри всі спроби адміністрації вирішити це питання. Для захисту документів від впливу навколишнього середовища, хранителі використовують спеціальні коробки, папки (для переплетених газетних сторінок та більш рідкісних та старих документів), файли (для плакатів). Для того, щоб негативи на склі не «дряпали» одна одну, їх відокремлюють одна від одної за допомогою паперу, складаючи його як маленький конверт. На кожен колекцію обов'язково складається лист-опис та вкладається до відповідної колекції.

Бібліотека Мітчелла повільними темпами оцифровує свої колекції, наразі це складає лише 500 документів, які розміщено на вебсайті. Однак систематична цифровізація, на думку адміністрації бібліотеки не є обов'язковою. Бібліотека

також не має стратегії по роботі з оцифровуванням документів. Робота іде в рамках формування окремих тематичних колекцій. Значний проєкт по оцифровуванню був у бібліотеках Глазго 15 років тому і називався «Virtual Mitchell». Оцифровувалися здебільшого фотографії, пов'язані з Глазго. У бібліотеці працюють два фотографи, які мають у своєму розпорядженні великі сканери, фотоапарати, спеціальну фотостудію, високотехнологічні комп'ютери; для оцифрованих документів – окремий сервер. Іноді вони роблять копії документів для відвідувачів бібліотеки.

Бібліотека є повністю відкритою для користувачів. Відвідувачі можуть прийти до установи і запитати про будь-який документ, бібліотека лише може попросити ПІБ людини та її адресу. Якщо ж спеціальний документ знаходиться у відділі з підвищеною безпекою, бібліотека має право запросити листа, в якому буде зазначено чому людина хоче побачити тий чи інший документ, людина має мати причину побачити його; далі відвідувач йде до спеціальної кімнати у цей час працівник бібліотеки приносить запитуваний документ. Відвідувач, знаходячись у спеціальній кімнаті з документом, повинен заповнити форму реєстрації, зняти верхній одяг та покласти у шафку разом із сумкою. Якщо це паперовий документ, відвідувач мие руки, якщо це фотографії – вдягає рукавички. Використовувати можна лише олівець для нотаток.

University of the West of Scotland або Університет Західної Шотландії є державним університетом із кампусами в південно-західній Шотландії та у Лондоні. Університет було засновано 1897 р. разом із бібліотекою, яка є його структурним підрозділом. Бібліотека UWS має велику колекцію матеріалів для навчання, викладання та дослідження. Кожен із п'яти кампусів має свою власну бібліотеку. Відділ цінних та рідкісних видань знаходиться у кампусі Пейзлі.

Елісон Б'юканан – старший бібліотекар, провела для автора кваліфікаційної роботи чудову та інформативну екскурсію. Згідно її слів, робота над створенням фонду спеціальних колекцій розпочалася у 2001 році. Спеціальні колекції та архіви бібліотеки UWS існують для збору та збереження матеріалів, що мають історичний інтерес і культурне значення. У фонді рідкісних та цінних видань знаходяться місцеві та міжнародні першоджерела від оригінальних рукописів до творів

мистецтва. Серед таких колекцій можна виділити колекцію наукових книг, колекцію баптистського коледжу, газети, колекція Льюїса Фрайя Річардсона - англійський математик/метеоролог. У фонді також є реєстраційна книжка, в яку вносились дані про хворих від тифу мешканців Пейзлі. Фонд формує свої колекції у хронологічному порядку. Всього нараховується 2 151 од. зб. у фонді спеціальних колекцій.

Фонд отримує рідкісні та цінні документи у такі способи: дарування; придбання (але наразі через нестачу фінансування фонд не може це собі дозволити); переведення – внутрішнє переведення з іншого факультету університету чи кампусу; позики – зберігання та відповідальність за документи передаються фондам спеціальних колекцій бібліотеки, у той час як вкладник зберігає законне право власності.

Фонд рідкісних та цінних документів отримує фінансове забезпечення від бібліотеки, яка, у свою чергу, залежить від університету, і за словами Елісон це дуже мала сума. Вони не мають достатньо коштів на придбання колекцій, через це фонд покладається на донації. Тому задача, яка постає сьогодні – збереження того, що вони наразі мають.

Фонд у своїй роботі дотримується норм та правил, прописаних у таких документах: Guidelines for the Cataloguing of Rare Books, International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families, General International Standard Archival Description тощо. Взагалі кожна конкретна установа, опираючись на законодавчу базу Шотландії формує свій Статут бібліотеки, де прописує особливості роботи конкретного закладу і склад його фондів. Якщо це бібліотека університету чи іншого закладу вищої освіти, то її діяльність нормується Статутом університету.

На початку існування фонду колекції зберігались в окремому спеціально призначеному приміщенні з побудованою рухомою доріжкою для полиць, щоб перевозити документи, але воно було перероблено на кафетерій. На жаль, наразі фонд спеціальних колекцій немає окремої будівлі або фіксованого місця перебування. Протягом семи років видання з фонду переміщували п'ять разів у

різні будівлі або приміщення. На сьогоднішній день колекції зберігаються у двох приміщеннях. У кімнатах не регулюються температурний та вологісний рівні. Приміщення на нижньому поверсі, де зберігається частина фонду, має презерваційні умови: не вмикається опалення, є архівні жалюзі, таким чином сонячне світло не потрапляє до кімнати і не руйнує матеріальну основу. В іншій кімнаті, на верхньому поверсі, через те, що там знаходиться ще кімната завідувача фонду, час від часу вмикається батарея та відкриваються вікна, що, звісно, може мати негативний вплив на колекції. Фонд наразі робить той обсяг робіт, що може робити при поточному рівні матеріального забезпечення і фінансування. Коли документ надходить до фонду, бібліотекар повинен зняти весь метал та скоби; перенести все в безкислотні папки; мікрофільмувати документ; каталогізувати, а потім скласти в архівні коробки. У бібліотеці є окремі ящики для розподілу колекцій. Деякі документи складають в архівні папки і розміщують у швидкозшивачах на кільцях. Завдяки такому підходу легше отримати доступ до документів. У фонді є група мап, які розміщено в презерваційних (архівних) футлярах, мішках, зав'язаних з обох кінців архівним шнурком, а до кожної карти прикріплено маркування.

Зі слів Елісон: «Дуже важко змусити університет усвідомити цінність спеціальних колекцій і надати нам приміщення, де ми могли б регулювати температуру, вологість, загалом усе. Це просто не стоїть на порядку денному». Через це й проблему з фінансуванням більшість із колекцій фонду некаталогізовані. Фонд, у першу чергу, намагається каталогізувати колекції п'ятого рівня – група різних документів/матеріалів. Усього каталогізовано приблизно 400-500 одиниць.

Колекція повністю не оцифровується через нестачу фінансування. На думку Елісон, університет інвестує у високоякісне сканувальне обладнання (але наразі бібліотека його не має), тому в майбутньому вони зможуть почати оцифровувати документи, які не видаються у тимчасове користування у читальні зали. Наразі фінансування бібліотеки переглядається, тому постає питання чи будуть взагалі виділятися кошти на оцифрування фонду цінних та рідкісних видань. Аргументуючи тим, що у бібліотеки є необхідне обладнання для оцифрування,

завідувач відділу спеціальних колекцій сподівається на виділення коштів у майбутньому саме їх відділу.

Колекції фонду доступні всім охочим. Будь-який дослідник може отримати доступ до колекцій. Потрібно просто записатися на прийом онлайн, за телефоном, електронною поштою або прийти до бібліотеки особисто. Бібліотекар може переглянути каталоги, які цікавлять відвідувача, або сам користувач може продивитися електронний каталог фонду спеціальних колекцій онлайн. Дослідник може сфотографувати документ або просити, щоб це зробив бібліотекар. Відвідувачі, які хочуть отримати доступ до рідкісних книг, повинні спочатку зв'язатися з Елісон, щоб повідомити, інформацію про себе та своє дослідження. При користуванні такими виданнями у спеціальній кімнаті не повинно бути їжі, рідин, сумок, пакетів, верхньої одежі та ручок. Якщо потрібно, у користування видається «архівний» олівець. Дослідник повинен вдягати білі рукавички, коли він працює з виданням. При цьому видання повинно розміщуватися на подушці й двері у робочу кімнату обов'язково будуть відчиненими. Також видаються утримувачі сторінок, щоб користувач не зламав корінець книги.

Порівняння рівня оцифровування фонду цінних та рідкісних видань у бібліотечних закладах України і Шотландії наведено у таблиці Б.1 додатка Б. Порівняння наявності Положень/Правил роботи з цінними та рідкісними виданнями в бібліотеках України та Шотландії подано у таблиці В.1 додатка В.

Отже, мережа шотландських бібліотек налічує понад 500 установ. Серед них виділяється Національна бібліотека Шотландії, яка є першою публічною та найбільшою бібліотекою Великої Британії. Всі колекції бібліотеки знаходяться в приміщеннях, пристосованих для їх належного зберігання. У НБШ проводиться постійне оцифровування колекцій.

Однак, на жаль, багато бібліотек Шотландії не отримує належного фінансування від якого залежить зберігання, догляд, переведення в цифровий вид видань з фонду спеціальних колекцій. Наприклад, бібліотека Мітчелла через недостатнє фінансування не може систематично оцифровувати свої фонди, зокрема фонд спеціальних колекцій. Фонд спеціальних колекцій Бібліотеки Університету

Західної Шотландії взагалі не переводить документи у цифровий формат тому, що університет не інвестує кошти у цей вид діяльності. Всі ці фактори становлять загрозу збереженню цінних документів, які є історико-культурною спадщиною не лише шотландського народу, а й всієї європейської цивілізації.

Таким чином, автор кваліфікаційного дослідження на основі проведеного аналізу стану зберігання та режиму доступу до фондів цінних та рідкісних видань в Україні та Шотландії прийшов до таких висновків:

По-перше, в Україні, як і в Шотландії бібліотеки формують із найбільш цінних видань спеціальні фонди. Вони можуть відрізнитись назвами, але вміст цих фондів є приблизно однаковим. Це видання, які історично склались в бібліотеках, були придбані, подаровані і вони мають артефактну вартість.

По-друге. На відміну від українського бібліотечного досвіду, в Шотландії є таке поняття як «національна колекція», представлено Національною бібліотекою Шотландії. Національна колекція є потужним комплексом, який акумулює цінні та рідкісні видання. Такі колекції мають велике історико-культурне та національне значення для суспільства.

По-третє. Рівень захисту фондів залежить від рівня фінансування бібліотек. Бібліотеки можуть фінансуватися державними та місцевими органами влади, або ж кошти можуть йти з фондів засновників (наприклад, університет або ж фізична особа).

По-четверте. Рівень оцифрування колекцій з фондів рідкісних та цінних видань значно вищий в Україні, аніж у Шотландії. Це залежить від усвідомлення цінності таких видань українською державою і бібліотечною громадськістю.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети та поставлених завдань роботи досліджено та охарактеризовано організацію системи зберігання та доступу до цінних та рідкісних видань в бібліотеках України та Шотландії.

З'ясовано, що цінні та рідкісні видання – це документи-пам'ятки, які відображають історичні та культурні особливості кожного народу в межах окремих епох і періодів, існують в обмеженій, або поодинокій кількості. Тому для роботи з такими документами дуже важливим є формування в бібліотеках окремих спеціальних фондів, з особливими умовами догляду, реставрації, збереження та доступу.

Під поняттям фонду цінних та рідкісних видань, як в Україні, так і в Шотландії, мається на увазі частина основного фонду бібліотеки, до якої входять рідкісні, особливо цінні документи, що мають наукові, історичні та поліграфічні особливості.

Встановлено, формування фондів цінних та рідкісних видань у Європі, зокрема, в Шотландії розпочалось ще в ХІХ ст., в Україні така тенденція була зафіксована на початку ХХ ст., коли у 1903 р. у Харківській громадській бібліотеці (нині ХДНБ ім. В. Г. Короленка) було виокремлено відділ рукописів. Популярності процеси виділення пам'яток писемності в окремі відділи в українських бібліотеках набули у 60-80-х рр. ХХ ст.

Серед критеріїв відбору цінних та рідкісних видань виділяють: хронологічний, історичний, меморіальний, мовний, принцип винятковості тощо. Комплектування фондів цінних та рідкісних видань може відбуватися за хронологічною, шрифтовою, національною, регіональною ознакою або за історико-культурним значенням. Поповнення таких фондів однакове як в Україні, так і в Шотландії і відбувається за рахунок пожертв, дарувань, перенесення з основного фонду бібліотеки тощо.

Проаналізовано нормативно-правову базу захисту цінних фондів в бібліотеках України та Шотландії. З'ясовано, що Україна та Шотландія мають різні форми адміністративно-територіального устрою, тому у своїй роботі бібліотеки

послугуються законами, що мають різний статус. Україна – загальнодержавним законодавством, Шотландія - дотримується як англійських, так і місцевих законів, якщо вони не суперечать загальнодержавному законодавству і Конституції Великої Британії. Говорячи про Конституцію, слід зазначити, що Конституція Великої Британії — це сукупність законів, прецедентів і конституційних угод Великої Британії, які є єдиними для Об'єднаного Королівства Англії, Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії.

Не дивлячись на те, що як в Україні, так і в Шотландії є низка нормаивно-правових актів, які регулюють питання функціонування бібліотек та бібліотечної справи, у Шотландії, на відміну від України (Закон України «Про бібліотеки та бібліотечну справу»), не існує уніфікованого нормативно-правового акту, який би стосувався всіх бібліотек на території країни. Також, як у Шотландії, так і в Україні немає окремого законодавчого акту, який би регулював формування та захист фондів цінних та рідкісних документів у бібліотечних закладах.

Слід зазначити, що в Україні цінні та рідкісні книги заносяться до централізованого Державного реєстру культурних цінностей. У Шотландії такого Реєстру немає і рідкісні та цінні документи знаходяться під захистом благодійних організацій.

Досліджено традиційні та сучасні технології збереження та доступу до цінних та рідкісних видань у бібліотеках України. З'ясовано, що бібліотеки України мають у своєму складі потужні фонди цінних та рідкісних видань, які складаються з тисяч писемних пам'яток. Представлені бібліотеки виділяють окреме ізольоване приміщення для розміщення своїх цінних та рідкісних видань. Слідкують за температурно-вологічним режимом, проводять санітарно-гігієнічні перевірки та реставраційні роботи, за потреби. Однак, в деяких наукових бібліотеках університетів фонд цінних та рідкісних видань зберігається разом із загальним фондом, як наприклад у НТБ НАУ.

Бібліотеки систематично оцифровують свої колекції, зокрема, з фонди цінних та рідкісних видань та розміщують цифрові копії на своїх вебсайтах. В залежності від бібліотечної політики та фінансування, рівень оцифрування в окремих

бібліотеках відрізняється. Найбільший відсоток відцифрованих колекцій зафіксовано в НБУВ (3,03%), найменший - НБ ПНУ (2,5%). ОННБ такі данні не розголошує.

Доступ до цінних колекцій в українських бібліотеках відбувається як в онлайн-режимі, так і безпосередньо в будівлі. З'ясовано, що вебсайти ОННБ та НБ ПНУ не містять окремого електронного каталогу на фонди цінних та рідкісних видань. На офіційному сайті НБУВ такий каталог є і він представлений у розділі «Каталоги».

Користувач також може завітати до бібліотеки та дослідити пам'ятки офлайн, виконуючи встановлені правила роботи з цінними документами. У кожній з досліджених бібліотек є прописані правила користування з документами з фонду цінних та рідкісних видань. Щоправда, вони опубліковані лише на сайті НБУВ та НБ ПНУ. Цінні та рідкісні видання потребують дбайливого використання, тому користувачі, працюючи з такими документами, повинні чітко слідувати правилам бібліотек: ознайомлюватися з документом в окремому приміщенні, знімати верхній одяг та залишати його у шавці, не писати на документах, працювати в білих рукавичках тощо.

Досліджено діяльність шотландських бібліотек щодо зберігання та організації доступу до фондів цінних та рідкісних видань. Встановлено, що різні бібліотечні заклади Шотландії мають різні можливості та умови зберігання цінних фондів.

До прикладу, НБШ має постійне та надійне фінансування з боку уряду. Фонд спеціальних колекцій знаходиться в окремому приміщенні зі всіма належними умовами зберігання. Також, у бібліотеці є потужна база реставраторів та консерваторів, які систематично проводять дослідження оцінки збереження колекцій бібліотеки. До того ж, у НБШ є відділ, де виготовляють архівні презерваційні матеріали (коробки, файли тощо) для цінних та рідкісних видань.

Бібліотека є одною з перших по рівню оцифрування своїх колекцій у Шотландії (4,5%). Усі відскановані документи можна знайти на офіційному вебсайті за допомогою електронного каталогу. Перед візитом до бібліотеки користувачу рекомендується заздалегідь замовити потрібний матеріал. Для всіх

відвідувачів, волонтерів, а також працівників бібліотека розробила пам'ятку щодо правильного використання рідкісних та цінних документів.

При розгляді двох інших бібліотек (Бібліотека Мітчелла та Бібліотека UWS) з'ясувалось, що умови зберігання колекцій фондів цінних та рідкісних видань не відповідають стандартам. У приміщеннях не контролюються температурно-вологісні режими. У бібліотеці Університету Західної Шотландії немає окремо відведеного приміщення для розміщення колекцій. Через брак коштів Бібліотека Мітчелла відцифрувала всього 0,03% зі всього фонду, бібліотека Університету Західної Шотландії оцифровувати ще не почала. Фінансування, яке надходить до бібліотек, витрачається на презерваційні матеріали, щоб зберегти колекції. Фонди спеціальних колекцій бібліотек відкриті для відвідувачів. При ознайомленні з документами дотримуються певні умови користування, щоб не пошкодити документи.

При аналізі досвіду бібліотечної справи в бібліотеках України та Шотландії встановлено:

По-перше, в Україні, як і в Шотландії бібліотеки формують із найбільш цінних видань спеціальні фонди. У силу історичних та термінологічних розбіжностей вони можуть відрізнятися назвами, але вміст цих фондів є приблизно однаковим.

По-друге, на основі аналізу української та шотландської нормативно-правових актів, встановлено, що Україна та Шотландія мають різні форми адміністративно-територіального устрою, тому у своїй роботі бібліотеки послуговуються законами, що мають різний статус.

По-третє, рівень захисту фондів залежить від рівня фінансування бібліотек. Бібліотеки можуть фінансуватися державними та місцевими органами влади, або ж кошти можуть йти з фондів засновників. У національних бібліотеках як України, так і Шотландії умови зберігання приблизно однакові, в місцевих і університетських бібліотеках значно краще організовується робота саме в Україні.

По-четверте, рівень оцифрування колекцій з фондів рідкісних та цінних видань значно вищий в Україні, аніж у Шотландії. Це залежить від усвідомлення цінності таких видань установами, які фінансують бібліотеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Законодавчі та нормативно-правові акти

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Поточна редакція 01.01.2020. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.01.2023).
2. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ. Поточна редакція 01.01.2023. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2657-12#Text> (дата звернення: 22.02.2023).
3. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24.12.1993 № 3814-ХІІ. Поточна редакція 01.01.2023. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text> (дата звернення: 19.01.2023).
4. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 27.01.1995. Поточна редакція 01.01.2022. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.01.2023).
5. Про культуру: Закон України від 14.12.2010. Поточна редакція: 31.03.2023. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 17.01.2023).
6. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: Постанова Кабінету міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.01.2023).
7. Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000 - 2005 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.1999 № 1716. База даних «LIGA 360». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP991716> (дата звернення: 23.02.2023).
8. Про затвердження Інструкції про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання: Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 20.11.2001 № 708. Втрата чинності 26.08.2016. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1027-01#Text> (дата звернення: 17.01.2023).
9. Порядок ведення Реєстру культурних цінностей, повернутих до України: Наказ Міністерства культури України від 03.09.2013 № 819. База даних

«Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1881-13#Text> (дата звернення: 17.01.2023).

10. Про затвердження Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання: Наказ Міністерства культури України від 14.06.2016 № 437. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-16#Text> (дата звернення: 17.01.2023).

11. Забезпечення фізичного збереження документних фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: Інструкція від 25.06.1996. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001921> (дата звернення: 07.04.2023).

12. Про організацію, зберігання та використання фондів рідкісних видань у Науковій бібліотеці ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»: Положення від 08.11.2017. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/files/polozhenn-frk.pdf> (дата звернення: 26.01.2023).

13. Концепція державної програми збереження бібліотечних фондів на період до 2020 року: проєкт. Київ, 2012. URL: <https://lib.if.ua/prof/?p=720> (дата звернення: 23.01.2023).

14. Public Libraries Consolidation (Scotland): Act 1887. Base of data «Legislation.gov.uk». URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/50-51/42> (дата звернення: 21.01.2023).

15. Public Libraries (Scotland): Act 1955. Base of data «Legislation.gov.uk». URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/3-4/27?timeline=false> (дата звернення: 21.01.2023).

16. Local Government (Scotland) : Act 1973. Base of data «Legislation.gov.uk». URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/65/contents> (дата звернення: 02.03.2023).

17. National Heritage (Scotland): Act 1985. Base of data «Legislation.gov.uk». URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1985/16> (дата звернення: 21.01.2023).

18. Museums and Galleries: Act 1992. Base of data «Legislation.gov.uk». URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1992/44/scotland> (дата звернення: 22.01.2023).

19. National Library of Scotland : Act 2012. Base of data «Legislation.gov.uk». URL: <https://www.legislation.gov.uk/asp/2012/3/contents/enacted> (дата звернення: 22.02.2023).

Офіційні сайти/портали підприємств, установ, організацій та їхні офіційні сторінки/блоги у соціальних мережах

20. Документи Національного архівного фонду України у Міжнародному реєстрі програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу». *Офіційний вебпортал органу виконавчої влади.* URL: <https://cutt.ly/W3GXXKHx> (дата звернення: 19.01.2023).

21. Одеська національна наукова бібліотека. *Офіційний сайт Одеської національної наукової бібліотеки*. URL: <http://odnb.odessa.ua/> (дата звернення: 26.01.2023).
22. Через російську агресію в Україні постраждали 1189 об'єктів культурної інфраструктури. *Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України*. URL: <https://mkip.gov.ua/news/8411.html> (дата звернення: 01.03.2023).
23. Collections. *Official website National trust of Scotland*. URL: <https://www.nts.org.uk/what-we-do/collections> (дата звернення: 22.01.2023).
24. National library of Scotland. *Official website National library of Scotland*. URL: <https://www.nls.uk/> (дата звернення: 25.01.2023).
25. Primary Sources in Archives & Special Collections. *Official website of Purdue University*. URL: <https://guides.lib.purdue.edu/c.php?g=352889&p=2378065#:~:text=A%20special%20collection%20is%20a,or%20unusually%20rare%20and%20valuable> (дата звернення: 16.01.2023).
26. Special collections and archives. Information For Students: What are Special Collections and Archives. *Official website Furman University*. URL: <https://libguides.furman.edu/special-collections/for-students> (дата звернення: 16.01.2023).

Наукові, довідкові, навчальні видання

27. Долбенко Т. О., Горбань Ю. І. Зберігання документів у бібліотеках : навч. посіб. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 288 с.
28. Ковальчук, Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. Київ: НБУВ, 2004. 644 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001959> (дата звернення: 20.01.2023).
29. Ковальчук Г. І. Традиційні колекції відділів стародруків та рідкісних видань. Проблеми формування. *Бібліотечний вісник*. 2001. № 5. С. 20-30. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002219> (дата звернення: 24.01.2023).
30. Курченко, Т. Є. Інформаційний потенціал та зберігання фонду цінних та рідкісних видань Науково-технічної бібліотеки Національного авіаційного університету. *Неперервна освіта для сталого розвитку: філософсько-теоретичні контексти та педагогічна практика*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. 2021. С. 277-279.
31. Мазур Тетяна. Інституційно-правове забезпечення захисту об'єктів культурної спадщини у Великій Британії. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 5. С. 17-20. URL: <http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/5/4.pdf> (дата звернення: 22.01.2023).

32. Марчук Т. О. Оцифрування рідкісних і цінних видань як складова збереження фонду. «Бібліотека в умовах сучасності і конструювання майбутнього»: матеріали II науково-практичної конференції. 2019 р. URL: https://library.vn.ua/Konf2019/texts/3_3.htm (дата звернення: 24.01.2023).
33. Олейник, С. В. Стихар, І. Я. Фонд рідкісних видань як важливий фактор забезпечення науково-дослідної діяльності у вищому навчальному закладі. Івано-Франківськ: НТБ ІФНТУНГ, 2015. 6 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/73907283.pdf> (дата звернення: 26.01.2023).
34. Палеха Ю. І., Леміш Н. О. Загальне документознавство : навч. посіб. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 432 с.
35. Петренко А. Довідково-інформаційний ресурс Відділу рідкісних книг та рукописів Наукової бібліотеки імені М. Максимовича: від картотеки до оцифрування. *Вісник Книжкової палати*. 2016, № 6, С. 25-28. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/78372313.pdf> (дата звернення: 21.01.2023).
36. Historic environmental Scotland. Scotland's Public Libraries: designations report. Edinburgh: HES, 2021. 46 p. URL: <https://www.historicenvironment.scot/archives-and-research/publications/publication/?publicationId=c8c372ec-ed2e-46fe-adda-ada200b5b5dd> (дата звернення: 21.01.2023).
37. Collier J. G. Conflict of laws. United Kingdom: Cambridge University Press, 2001. 460 p. URL: <http://assets.cambridge.org/052178/2600/sample/0521782600ws.pdf> (дата звернення: 21.01.2023).
38. King, Vanessa. Special Collections: What Are They and How Do We Build Them? *International Journal of Legal Information* 46.2. 2018. pp. 89–92. URL: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/E12175230A13C7317DDA618A34A70A3F/S0731126518000124a.pdf/special_collections_what_are_they_and_how_do_we_build_them.pdf (дата звернення: 23.01.2023).

ДОДАТКИ
ДОДАТОК А

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ІНТЕРВ'Ю З БІБЛІОТЕЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ

Питання англійською мовою	Переклад питань українською мовою
How do you collect your special collection?	Як ви поповнюєте фонд цінних та рідкісних видань?
How many books do you have in the whole library and in special department?	Скільки всього книг у всій бібліотеці та окремо у фонді цінних та рідкісних видань?
How do you preserve such documents?	Як ви зберігаєте цінні та рідкісні документи?
What modern technology do you provide for keeping such documents?	Які сучасні технології ви впроваджуєте для зберігання цінних та рідкісних колекцій?
What kind of scanners, cameras, software do you use to digitize the library's collections?	Які ви використовуєте сканери, фотоапарати, програмне забезпечення для оцифрування колекцій фондів бібліотеки?
What public access do you provide?	Який надаєте публічний доступ до ваших колекцій?
Do you have the Regulations of the Special Collections Department?	Чи є у вас Положення про фонд стародруків та рідкісних видань?
When was the Regulation approved?	Коли Положення було затверджено?
Do you have certain rules that the reader must follow when using documents from the special collection department?	Чи є у вас певні правила, якими читачу потрібно слідувати при користуванні саме з документами з фонду стародруків та рідкісних видань?
Are these rules on the library`s website?	Чи є ці правила на сайті?
Does the reader familiarize themselves with these rules in the library?	Чи ознайомлюється читач із цими правилами безпосередньо у бібліотеці?

Примітка: розроблено автором.

ДОДАТОК Б

РІВЕНЬ ОЦИФРОВУВАННЯ ФОНДУ ЦІННИХ ТА РІДКІСНИХ ВИДАНЬ У БІБЛІОТЕЧНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ І ШОТЛАНДІЇ

Таблиця 1 – Порівняння рівня оцифрування фонду цінних та рідкісних видань у бібліотечних закладах України і Шотландії

Назва бібліотеки	Кількість документів у фонді рідкісних та цінних видань	Кількість оцифрованих документів у фонді рідкісних та цінних видань	Відсоток оцифрованих документів
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського	60 тис. од. зб.	1 818 од.	3,03%
Одеська національна наукова бібліотека	40 тис. од. зб.	За правилами бібліотеки обсяг оцифрованих документів не розголошується	
Наукова бібліотека Прикарпатського національного університету	5 532 од. зб.	138 од.	2,5 %
Національна бібліотека Шотландії	5 047 343 од. зб.	636 813 од.	4,5%
Бібліотека Мітчелла	1 850 000 од. зб.	500 од.	0,03%
Бібліотека Університету Західної Шотландії	2 151 од. зб.	Колекції ще не оцифрувалися	

Примітка: розроблено автором.

ДОДАТОК В

НАЯВНІСТЬ ПОЛОЖЕНЬ/ПРАВИЛ РОБОТИ З ЦІННИМИ ТА РІДКІСНИМИ ВИДАННЯМИ В БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ ТА ШОТЛАНДІЇ

Таблиця 1 – Порівняння наявності Положень/Правил роботи з цінними та рідкісними виданнями в бібліотеках України та Шотландії

Назва бібліотек	Наявність правил/положень роботи з цінними та рідкісними виданнями	Наявність інформації про ці документи на сайті бібліотеки
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського	Так	Ні (загальні правила користування фондами)
Одеська національна наукова бібліотека	Так	Ні
Наукова бібліотека Прикарпатського національного університету	Так	Так
Національна бібліотека Шотландії	Так	Так
Бібліотека Мітчелла	Так	Ні
Бібліотека Університету Західної Шотландії	Так	Ні

Примітка: розроблено автором.